

**Кириленко В.Г.
Крюкова О.В.
Кучеровська Н.О.
Палий В.С.**

**ПСИХОЛОГІЧНА ПРАКТИКА
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ:
організація та проведення**

**РІВЕНЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: «БАКАЛАВР»
Напрямок підготовки 6.030102 Психологія**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-методичний посібник

ПСИХОЛОГІЧНА ПРАКТИКА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ:
організація та проведення

(Рівень вищої освіти «бакалавр»
напрямок підготовки 6.030102 - Психології)

Київ – 2017

УДК 159.9.07: 371.214

Психологічна практика в закладах освіти: організація та проведення (для здобувачів рівня вищої освіти «бакалавр») : [навчально–методичний посібник] / укладачі : Кириленко В.Г., Крюкова О.В., Кучеровська Н.О., Палій В.С. – К.: 2017. – 95 с.

Навчально-методичний посібник з психологічної практики в закладах освіти спрямований на допомогу студентам-психологам в оволодінні знаннями та уміннями з організації діагностичної, корекційно-розвивальної роботи в різних соціальних інститутах та проведення науково-дослідної роботи. В посібнику визначено мету, завдання та зміст психологічної практики, охарактеризовано права та обов'язки студентів-практикантів, керівників практики, включено програму практики, навчально-дослідні завдання та рекомендації щодо їх виконання і організації психологічної діяльності студентів-практикантів, наведено критерії оцінювання студентів за підсумками практики та зразки оформлення звітної документації.

Навчально-методичний посібник розрахований на студентів 4-го курсу спеціальності «психологія» рівня вищої освіти «бакалавр» та відповідає Державному освітньому стандарту.

Укладачі:

Кириленко В.Г., канд. психол. наук, доцент
Крюкова О.В., канд. психол. наук, доцент
Кучеровська Н.О., канд. психол. наук, доцент
Палій В.С., канд. психол. наук, викладач

Рецензенти:

Бондаренко О.Ф. доктор психологічних наук, професор,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра психології та педагогіки

Кравчук С.Л., кандидат психологічних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра психології та педагогіки

Затверджено вченою радою Київського національного лінгвістичного університету
_____ року, протокол №

© КНЛУ
© Кириленко В.Г.,
Крюкова О.В.,
Кучеровська Н.О.,
Палій В.С.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	..
1.1. Загальні положення про психологічну практику	..
1.2. Етапи психологічної практики	..
1.3. Основні вимоги до організації психологічної практики	..
1.4. Мета та завдання психологічної практики	...
1.5. Права та обов'язки студентів-практикантів	..
1.6. Обов'язки та функції керівників психологічної практики	..
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ, МЕТОДИ, ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	..
2.1. Зміст психологічної практики на 4 курсі	..
2.2. Види робіт навчальної практики на робочому місці шкільного психолога	..
2.3. Щотижнева організація діяльності студентів-практикантів	..
2.4. Вимоги до різних видів діяльності практикантів під час психологічної практики	..
2.4.1. Основні вимоги до проведення психологічної діагностики	..
2.4.2. Загальні вимоги до психологічного аналізу уроку	..
2.4.3. Методичні вказівки до психолого-педагогічного вивчення особистості учня	..
2.4.4. Методичні вказівки до психолого-педагогічного вивчення класу	..
2.4.5. Методичні вказівки до проведення психокорекційних занять	..
2.5. Перелік звітної документації з психологічної практики	..
2.6. Загальні вимоги до оформлення звітних документів про проходження практики	..
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ТА ФОРМИ КОНТРОЛЮ	..
РОЗДІЛ 4. СХЕМИ ТА ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ	..
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	..
ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ	..

ВСТУП

«Ти можеш стати мудрішим трьома шляхами:
шляхом досвіду - це самий гіркий шлях;
шляхом наслідування - це найлегший шлях;
шляхом роздумів - це найбагородніший
шлях».

Давня китайська мудрість.

В системі професійної підготовки практичних психологів важлива роль належить навчальній психологічній практиці. Психологічна практика виступає зв'язковим між теоретичним навчанням майбутніх психологів та їх самостійною роботою в різних соціальних інституціях і представляє собою обов'язковий етап практичного навчання студентів за обраною професією. В процесі практики студенти мають відпрацювати, закріпити на практиці професійно важливі знання, уміння та навички, які були набуті протягом навчання у ВНЗ. Концептуальна побудова практики заснована на ідеях системності та послідовності змісту практики для здобувачів рівня вищої освіти «бакалавр» напряму підготовки - психологія.

Розроблений авторським колективом навчально-методичний посібник включає програму та методичні рекомендації з організації і проведення психологічної практики студентів 4 курсу, які отримують освіту за рівнем вищої освіти «бакалавр». При написанні методичних рекомендацій використовувався матеріал методичних рекомендацій з організації практики студентів КНЛУ.

Програма підготовки бакалавра-психолога включає теоретичну та практичну частини навчання. Теоретична частина складається з набору навчальних дисциплін, які викладались студентам на попередніх курсах, а реалізація практичної частини покладена на різні соціальні інституції, в яких здійснюється психологічна діяльність. Практика дозволяє студенту апробувати знання та навички професійної діяльності і адаптуватись до майбутньої професії, до колективу, до нової соціальної ролі.

В посібнику подано завдання практики, які допоможуть студентам-практикантам поглибити та закріпити теоретичні знання з психології, оволодіти вміннями застосування основних (спостереження та експеримент) та допоміжних (бесіда, анкетування, вивчення продуктів діяльності, тестування та ін.) методів вивчення особистості та структури ділових і особистісних відносин, проаналізувати роботу клієнта та вчителя і учнів на уроці.

Професійна підготовка майбутніх фахівців-психологів з вищою освітою вимагає від випускників практичного освоєння і впровадження в консультативну роботу знань, умінь та навичок, що, власне, й складає компетентність фахівця. З цією метою другий етап фахової психологічної практики для практикантів психологічної спеціальності доцільно проводити в умовах, що потребують інтенсифікації особистісної і професійної мотивації

якраз у напрямі впровадження набутих знань і умінь у практику з подальшим їх вдосконаленням.

В посібнику представлені вимоги до організації діяльності викладача психологічних дисциплін та студентів. Зміст програми, методичні рекомендації спрямовані на забезпечення якісної підготовки майбутнього фахівця до виконання основних професійних функцій практичного психолога в реальному процесі. Програмний матеріал дає майбутньому психологу цілісне уявлення про професійну діяльність з формування психолого-педагогічних якостей особистості та дозволяє сформувати у майбутніх психологів комплекс психолого-педагогічних умінь: конструктивних, комунікативних, організаторських, дослідницьких.

Психологічна практика студентів 4 курсів покликана забезпечити якісну підготовку майбутнього практичного психолога до самостійного та творчого виконання основних професійних функцій.

Посібник спрямовано на надання психологічної допомоги студенту практиканту та включає наступні розділи: основні вимоги до організації практики на 4 курсі; комплекс умінь, які будуть сформовані, функцій методиста-керівника; зміст, форми та методи роботи; науково обґрунтована система завдань студентам-практикантам, відпрацьовані критерії оцінки психологічної практики; розроблені методичні рекомендації для самостійної роботи в процесі психологічної практики; підготовки звітної документації.

Матеріали, накопичені студентами в ході психологічної практики, можуть слугувати основою для підготовки випускної кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ І. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

1.1. Загальні положення про психологічну практику

Програма підготовки фахівця з психології включає в себе теоретичну частину навчання, тобто набір навчальних дисциплін, які вивчаються студентами протягом всього періоду навчання в університеті, та практичну частину, реалізація якої покладається на психологічні служби навчальних закладів, психологічні центри. Ці дві частини тісно переплітаються, що дозволяє студенту здобути практичний досвід, апробуючи та адаптуючи отримані знання і навички професійної діяльності:

- до професії, тобто в ході рішення конкретних завдань, поставлених керівником практики, відпрацювати ряд умінь та навичок;
- до колективу, тобто засвоїти принципово нові зразки поведінки в колективі, норми взаємодії з колегами, керівництвом бази практики, отримувачами психологічних послуг;
- до нової ролі в суспільстві, пов'язаної з наданням психологічної допомоги людині.

При організації практики студентів спеціальності «Психологія» враховуються відповідність цілей та завдань практики рівню та ступеню підготовки студентів, засвоєння рольового репертуару майбутнього спеціаліста студентами курсу за курсом.

Навчально-виробнича практика студентів спеціальності «Психологія» згідно навчальному плану будується за такою схемою:

Курс	Вид практики	Семестр	Термін практики	Форма звітності
4	Психологічна діагностика та шкільне консультування	8	5 тижнів	▪ щоденник практики, ▪ звіт з практики, ▪ програма та результати психодіагностики (психодіагностичний інструментарій (тексти методик, стимульний матеріал), ▪ протоколи (копії) обстеження школярів; ▪ психолого-педагогічна характеристика на учня та на учнівський колектив класу, ▪ психологічні висновки з рекомендаціями педагогу та батькам (за результатами спостереження та психологічної діагностики), ▪ результати дослідної роботи, ▪ методичні розробки корекційно-розвивальних занять.

Основним видом психологічної практики студентів 4 курсу, які навчаються за спеціальністю - психологія є практика з психологічної діагностики та шкільного консультування, яка **триває 5 тижнів**.

Під час проходження практики з психологічної діагностики та шкільного консультування студенту рекомендується приділити увагу наступним питанням:

специфіка навчального закладу, в якому проводиться практика, його статусу, матеріальній базі, науково-методичному та кадровому забезпеченню, а також організаційно-правовому забезпеченню функціонування закладу та психологічної служби (правові, регламентуючі акти, положення, устави, накази, інструкції);
особливості психологічної служби закладу: штат, наявність кабінету, розклад роботи служби, визначення функціональних обов'язків психолога, соціального педагога, документації;
організація взаємодії психолога з іншими спеціалістами закладу: методи, прийоми та способи психологічного впливу, який використовується в роботі даного закладу;
організація професійного методичного навчання психолога, методам стимулювання їхньої творчої активності.

За результатами практики студенти складають диференційований залік.

1.2. Етапи психологічної практики

План проходження практики в кожній організації включає в себе 4 етапи:

Етап 1. **Ознайомчий** – протягом цього етапу практиканти:

1. ознайомлюються з нормативними документами, які регламентують діяльність психолога в організації, посадовими інструкціями, календарним планом роботи, графіком роботи;
2. вивчають наукову, методичну літературу з профілю;
3. спостерігають за діяльністю професійного психолога, фіксують її основні елементи в щоденнику практики, відмічають специфіку та ситуативні нюанси.

Етап 2. **Здійснення спільної діяльності** практикантів та практичного психолога:

1. включаються в роботу психолога школи в якості асистента;
2. приймають участь у вирішенні конкретних практичних задач психологічної діяльності;
3. отримують професійні навички та уміння;
4. ознайомлюються з методами та інструментарієм роботи психолога;
5. аналізують власні професійні проблеми та обмеження, які виникають при виконанні спільної з психологом роботи та обговорюють з

керівником складності та проблеми, які виникли, окреслюють шляхи подолання бар'єрів професійної діяльності.

Етап 3. Самостійна робота: протягом цього етапу практиканти:

1. самостійно виконують завдання психолога,
2. беруть на себе відповідальність при вирішенні практичних задач,
3. самостійно окреслюють шляхи їх рішення та досягнення цілей;
4. удосконалюють професійних навичок та умінь,
5. аналізують власні можливості, успіхи та недоліки, помилки та творчі знахідки при здійсненні професійної діяльності психолога,
6. дають оцінку своєї праці.

*Самостійна робота практикантом здійснюється тільки з дозволу керівника від бази практики та під його контролем.
Якщо керівник вважає, що практикант не готовий до конкретного виду практичної роботи, вона не виконується!*

Етап 4. Підведення підсумків. На цьому етапі практиканти:

1. Обговорюють з викладачем-методистом проходження практики у всіх організаціях, куди він був направлений.
2. Аналізують недоліки та досягнення у власній професійній діяльності під час практики.
3. Проводять рефлексію професійної діяльності та самоаналіз сформованості професійних важливих якостей та компетенцій психолога-практика.
4. Оформлюють щоденник практики та пишуть звіт про проходження практик по всіх організаціях, де вона проходила, звітні документи з керівниками практики, завіряють їх відповідними підписами та печатками.

Перед початком практики на настановчій сесії на базі КНЛУ та на базі практики проводяться інструктажі з техніки безпеки.

Організація інструктажу з техніки безпеки. Перед початком навчальної практики на вступному інструктажі керівники практики від університету ознайомлюють студентів з видами робіт, які передбачені програмою, виробничою ситуацією на місці проходження практики, правилами особистої гігієни та виробничої санітарії, пожежною безпекою та профілактикою, способами боротьби з місцями загорання, зі способами надання долікарської допомоги, правилами транспортної безпеки.

Вступний інструктаж проводиться з усіма навчальними групами керівниками практики. Після проведення вступного інструктажу проводиться запис в журналі, в якому кожний студент розписом засвідчує, що засвоїв правила техніки безпеки.

Окрім вступного інструктажу студенти проходять первинний інструктаж на робочому місці, в цілях ознайомлення з конкретною виробничою обстановкою та особливостями безпечного виконання кожного виду робіт. Цей вид інструктажу проводять керівники практики в кожній групі, безпосередньо перед початком робіт, під час якого звертається увага на можливі небезпеки та демонструють безпечні прийоми робіт.

Прибувши на базу практики, посадові особи – керівники від бази практики проводять відповідні інструктажі: вступний, первинний на робочому місці, з пожежної безпеки та з особливостей виконання функціональних обов'язків відповідно до програми практики, проходить навчання на першу групу з електробезпеки (при використанні обладнання від електричного струму).

1.3. Мета та завдання практики

Основними напрямками роботи практичного психолога є: психопрофілактична та просвітницька діяльність; психодіагностична та корекційно-розвивальна робота, відновлювально-корекційна робота; психологічне консультування.

Метою та завданнями практики психологічної діагностики та шкільного консультування (4 курс, рівень вищої освіти «бакалавр») є: поглиблення та закріплення теоретичних знань студентів з психологічних дисциплін, ознайомлення студентів психодіагностичною процедурою, оволодіння вміннями використання методів вивчення особистості дорослого та дитини, структури ділових та особистих стосунків в різних соціальних інститутах; формування професійних навичок застосування знань у галузі психологічної діагностики та розвиток у студентів стійкого інтересу до професії психолога та потреби в психологічній самоосвіті, вироблення науково-дослідного підходу до практичної діяльності.

Саме у безпосередньому контакті з учасниками навчально-виховного процесу майбутні психологи набувають практичні уміння і навички, накопичують досвід взаємодії зі школярами й колегами, прийоми і техніки психологічного впливу, вивчають особистість і колектив, отримують реальну можливість співвіднести рівень своєї особистісної готовності до самостійної професійної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх фахівців-психологів передбачає, що студенти 4 курсу практично засвоюють та впроваджують у навчально-виховну роботу знання, вміння та навички, які складають компетентність фахівця.

Організації психологічної практики заснована на **принципах**:

- єдність навчання, виховання та розвитку особистості в освітньому середовищі та соціумі;
- особистісно-орієнтований підхід до особистості (визнання унікальності та своєрідності дитини та її соціальної цінності);

- вивчення та формування індивідуально-особистісних якостей дітей та дорослих, урахування вікових особливостей;
- культуровідповідності;
- гуманізації міжособистих стосунків;
- принцип створення психологічного комфорту, ситуації успіху, довіри, діалогічності спілкування.

Дана психологічна практика є першим етапом активної практики у межах навчального процесу вузу. Основною проблемою цієї психологічної практики є створення умов для набуття особистого досвіду для вироблення відповідного професійного мислення і світогляду.

Завдання практики. Під час психологічної практики студенти повинні оволодіти основами навчально-дослідницьких, конструктивно-планувальних, організаційних та комунікативно-навчаючих умінь:

- ознайомлення з роботою шкільного психолога;
- спостереження за учнями, визначення разом з шкільним психологом кола кандидатів для групових занять, формування мети та завдань тренінгу;
- впровадження новітніх досягнень загальної, вікової та педагогічної психології, психодіагностики в повсякденну практику школи;
- проведення психодіагностики учнів різного віку;
- опанування форм і методів психологічної діагностики осіб та підготовка висновків з використанням методів математичної статистики із занесенням даних до протоколу досліджень учня та розробка психологічних рекомендацій за результатами психодіагностичного обстеження;
- проведення діагностико-корекційної роботи з учнями, які мають труднощі у навчанні та проблеми з дисципліною;
- виявлення учнів, що потребують допомоги в розвитку комунікативних умінь та навичок;
- діагностування внутрішнього групового процесу, визначення характеру взаємин у групі та конфліктних ситуацій, використовуючи для цього соціометричні методики;
- проведення профорієнтаційної роботи з учнями школи;
- складання психолого-педагогічних характеристик учнів, груп, звітів про проведення психодіагностичного дослідження і фрагментів сценаріїв психологічного тренінгу;
- складання психограми учня;
- збір емпіричного матеріалу до виконання курсового проекту;
- оформлення звітних матеріалів.

В процесі психологічної практики у студентів має бути сформований **комплекс психологічних та навчально-дослідницьких умінь.**

1. Конструктивні уміння:

- визначати конкретні корекційно-розвивальні та реабілітаційні задачі з урахуванням вікових психолого-фізіологічних та індивідуальних особливостей дітей та дорослих та соціально-психологічних особливостей колективу;
- планувати дослідження, аналізувати отримані результати;

- здійснювати різні види психологічної діяльності з метою розвитку пізнавальної активності, інтересів та потреб учасників навчально-виховного процесу;

- здійснювати групову та індивідуальну корекційно-розвивальну, профорієнтаційну, консультативну роботу в класному, педагогічному колективі;

- вивчати індивідуально-психологічні особливості особистості;
- проводити індивідуальну роботу з учня та їх батьками;
- здійснювати самоаналіз, самооцінку та корекцію власної діяльності;
- обґрунтовано добирати, конструювати та використовувати різні методи, прийоми та форми організації психологічної діяльності, виявляти причини невідповідності результатам;

- складати конспекти, сценарії, проектувати ситуації, проводити методичний аналіз психологічної діяльності.

2. Комунікативні вміння:

- використовувати різні форми та методи психолого-педагогічного спілкування з учнями, батьками, колегами в різних життєвих ситуаціях;

- будувати ділові стосунки з особами, які звернулись за психологічною допомогою;

- розвивати почуття співпереживання та емпатії до інших;
- формувати та закріпити уміння та навички з психологічних технологій;

- розвивати здібність до рефлексії;
- уміти мотивувати поведінку та діяльність;
- володіти емоціями та почуттями;
- вміти будувати міжособисті відносини.

3. Організаційні вміння:

- організовувати та проводити конкретні дії в певному колективі;
- організовувати індивідуальну роботу з окремими учнями, групою, колективом в цілому.

4. Дослідницькі вміння:

- вивчати особистість та колектив в цілому з метою діагностики та проектування їх розвитку;

- вивчати передовий досвід психологів бази практики: нові форми роботи, сучасні технології корекційно-розвивальної, реабілітаційної роботи, альтернативні та авторські програми;

- вивчати психологічні аспекти людської діяльності;
- збирати матеріали за темою курсової, дипломної магістерської роботи, накопичення емпіричного матеріалу.

1.4. Права та обов'язки студентів – практикантів

Студент-практикант має право:

1. Звернутись за допомогою до керівника практики університету, методисту чи шкільного психолога закладу.
2. Бути присутнім на відкритих заходах, які проводяться в освітній установі.
3. Вивчати досвід шкільного психолога.
4. Вносити пропозиції щодо вдосконалення навчально-виховного процесу, організації психологічної практики.
5. Одержувати консультації шкільного психолога та керівника практики з усіх питань проведення психологічної практики.
6. Користуватись бібліотекою закладу-бази практики, навчальними кабінетами, навчальними посібниками.
7. Мати один день та тиждень для самостійної роботи.

Основними обов'язками студентів-практикантів є:

1. Брати участь у настановчій та підсумковій конференціях, а також у виробничих та педагогічних нарадах з питань практики, розпочати і завершити практику у зазначений термін.
2. Працювати на базі практики не менше 5 днів на тиждень та перебувати на базі практики визначену кількість годин, дотримуючись графіку роботи установи, повідомляти керівників про свою відсутність.
3. Якісно та сумлінно виконувати усі види робіт, передбачених програмою практики, відображати їх зміст та результати в щоденнику практики щоденно.
4. Дотримуватися правил і норм поведінки, положень Кодексу психологів та внутрішнього розпорядку бази практики, виконувати розпорядження адміністрації бази практики та керівників практики та вживати необхідних заходів щодо дотримання вимог шкільної гігієни у повсякденній роботі.
5. Пред'являти документацію на вимогу викладача-методиста.
6. Пропущений день практики студент має відпрацювати повною мірою.
7. Звітувати про виконання програми психологічної практики, вчасно оформити та подати керівнику-методисту необхідну документацію.
8. Захистити звіт по практиці.
9. Невиконання хоча б одного пункту програми є підставою для не атестації студента-практиканта.

На бази практики студенти з'являються зі скеруванням, яке їм видають керівники від університету на кафедрі психології та педагогіки. Щоби допустити до роботи, практиканти повинні заздалегідь пройти в університеті медичний огляд та інструктаж з техніки безпеки та протипожежної безпеки.

Після завершення практики на кафедрі психології і педагогіки проводиться підсумкова конференція (див. „Підведення підсумків практики”).

Староста академічної групи під час практики збирає довідки про стан здоров'я студентів-практикантів, веде облік відвідування студентами бази

практики, несе відповідальність дотримання ними дисципліни, вчасно інформувати керівників практики від КНЛУ та бази практики про зміни у графіку проведення заходів, про відсутність студентів на базі практики, про стан взаємовідвідування заходів практикантами. В обов'язки старости входить також облік відвідування студентами занять, оповіщення їх про консультації, виконання доручень керівників практики.

1.5. Обов'язки та функції керівників психологічної практики

Обов'язки та функції викладача-методиста:

- через університетського керівника встановлюється зв'язок з закріпленими закладами та установами, проводить систематичну роботу з керівниками та відповідальними за проходження практики установ з ознайомлення їх з завданнями практики;

- не пізніше, ніж за 2 тижні до початку практики керівник надає керівникам практики від бази практики програму практики;

- викладач-керівник подає керівнику бази практики направлення на практику і слідкує за тим, щоб студенти-практиканти були оформлені відповідним наказом по базі практики;

- у перший день практики викладач-керівник спільно з керівником від бази практики забезпечує зустріч практикантів з керівництвом бази практики та представляє студентів-практикантів керівництву бази практики і разом з ними складає план проходження практики;

- під час проведення практики керівник повинен постійно контактувати з керівниками від бази практики і студентами-практикантами, перевіряти ведення студентами щоденників практики, виконання програми і плану проведення практики, стан трудової дисципліни;

- проводить консультації для студентів з питань змісту та творчої організації роботи практичного психолога;

- несе відповідальність за виконання програмних вимог практики, дотримання плану її проведення та змісту;

- проводить інструктаж студентів з охорони праці, несе відповідальність за дотримання в період практики інструкцій, правил та інших нормативних правових актів, які встановлюють вимоги до безпечних умов виконання робіт;

- розробляє тематику індивідуальних завдань, консультує та надає допомогу практикантам при підготовці звітної документації;

- сприяє виконанню завдань з науково-дослідної роботи;

- бере участь в настановчій та підсумковій конференціях з практики, в розподілі студентів за класами, в затвердженні індивідуальних планів роботи;

- здійснює безпосереднє керівництво практикою на базах практики, контролює роботу студентів, вибірково відвідує корекційно-розвивальні заняття, діагностичну роботу, аналізує та оцінює їх;

- ознайомлює студентів з метою та завданнями практики, з правилами ведення документації.

- допомагає укласти індивідуальний план практикантів, затверджує його та контролює виконання;

- проводить відповідно до програми практики методичні заняття зі студентами в навчального закладу та консультативних центрах з питань психологічної допомоги дітям та дорослим і розвитку особистості та колективу;

- аналізує звітну документацію студентів, оцінює роботу кожного студента, рівень його психолого-педагогічних здібностей, психологічної культури, приймає участь в проведенні заліку та оцінки роботи студента на базі практики;

- проводить індивідуальні та групові консультації, спостерігає за проведенням емпіричних досліджень і контролює хід практики;

- забезпечує реалізацію в процесі психологічної практики основних принципів та закономірностей психолого-педагогічної науки;

- надає науково-методичну допомогу колективу бази практики;

- дає психологічний аналіз різним аспектам професійної діяльності студента-практиканта; оцінює роботу студентів на практиці, їхню готовність до професійної діяльності;

- складає звіт про її проходження закріпленим контингентом студентів.

Викладач-методист кафедри рекомендує систему завдань (проблем) для конкретної бази практики, які можуть стати предметом практики; здійснює взаємодію з психологом бази практики, здійснює загальний контроль та оцінку проходження її студентами.

Обов'язки та функції керівника від бази практики.

Керівництво практикою студентів безпосередньо на базах практики доручається кваліфікованим досвідченим фахівцям у галузі вікової та педагогічної психології; обов'язком яких є: ознайомлення студентів з робочими місцями, необхідними документами та докладний інструктаж щодо вимог організації; методичне керівництво й консультації з планування, організації і проведення психолого-педагогічних заходів; формування у практикантів практичних умінь і навичок шкільного психолога, навичок етичної та деонтологічної обґрунтованої поведінки, професійного підходу в організації ефективної психолого-педагогічної допомоги.

Практичний психолог бази практики демонструє студентам прийоми (методики) рішення конкретних психологічних проблем, надає їм можливість виконувати доручене завдання з відповідними категоріями клієнтів. Студенти вивчають рекомендовану їм літературу з проблеми, розробляють відповідний інструментарій, спостерігають за діяльністю психолога, належним чином оформлюють отримані дані.

Вибір характеру завдань студенти узгоджують з керівником-психологом установи, де проходять практику та викладачем-методистом кафедри психології та педагогіки.

Основними обов'язками керівника від бази практики є:

1. Спільно з керівником практики від навчального закладу забезпечує зустріч практикантів з керівництвом бази практики та забезпечує умови для роботи студентів відповідно з програмою психологічної практики.

2. Створює необхідні умови для виконання студентами програми практики, не дозволяє залучення студентів до роботи, що не відповідає програмі практики; необхідні умови для отримання студентами під час проходження практики знань за спеціальністю «психологія».

3. Ознайомлює студентів-практикантів з базою практики, з правилами техніки безпеки та протипожежної безпеки на робочому місці, з планом своєї роботи, з методичною базою кабінету психолога, з напрямками та змістом своєї діяльності; проводить обов'язкові інструктажі з охорони праці та техніки безпеки з оформленням відповідної документації.

4. Контролює дотримання практикантами виробничої дисципліни; забезпечує облік відвідування практики студентами. Про всі порушення трудової дисципліни, внутрішнього розпорядку та про інші порушення повідомляє навчальний заклад. Дотримується календарних графіків проходження практики.

5. Веде облік і оцінює роботу, що виконав кожен студент; контролює підготовку студентами звітів з практики та після закінчення практики складає на кожного студента письмову виробничу характеристику, що містить дані про виконання програми практики і індивідуальних завдань, про відношення студента до роботи і про участь у громадському житті.

6. Допомагає укласти індивідуальний план практикантів та контролювати його виконання, допомогти в організації проведення емпіричних досліджень.

7. Проводить індивідуальні та групові консультації та контролювати хід практики, надає методичну допомогу студентам при підготовці та виконанні завдань практики, виготовлені стимульного матеріалу, обробці та аналізу отриманих результатів.

8. У разі необхідності проводить заняття та консультації для практикантів; допомагає практикантам в психологічних спостереженнях, проведенні діагностичних процедур, спрямовує спільну та індивідуальну аналітичну діяльність студентів; має бути присутнім при виконанні студентами-практикантами завдань практики, аналізує їх проведення.

9. Аналізує та оцінює роботу студентів на практиці, їхню готовність до професійної діяльності.

10. Готує характеристику на студентів-практикантів.

11. Бере участь у настановчій та підсумковій конференціях з питань практики.

РОЗДІЛ II.

ЗМІСТ, МЕТОДИ, ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

2.1. Зміст психологічної практики на 4 курсі

З урахуванням мети та завдань практики психологічної діагностики та шкільного консультування, рівня психолого-педагогічної і методичної підготовки бакалаврів протягом визначеного терміну практиканти оволодівають системою професійних умінь в процесі проведення діагностичної, консультативної, корекційно-розвивальної роботи шкільного психолога.

Структурними компонентами практики психологічної діагностики та шкільного консультування є:

1. Настановча конференція.
2. Виробнича практика в освітній установі.
3. Підсумкова конференція.
4. Диференційований залік.

Місце проходження практики психологічної діагностики та шкільного консультування:

- освітні установи, які мають психологічну службу;
- центри психологічної допомоги дітям та підліткам;
- центри соціальної адаптації та реабілітації для дітей з особливими потребами;
- інші установи, вибір яких обумовлений тематикою науково-дослідної роботи студентів.

Зміст практики психологічної діагностики та шкільного консультування визначається предметом, метою та завданнями.

Предметом практики виступає організація психологічної служби в навчальних закладах, виховання та навчання учнів, підготовка навчально-методичних матеріалів, оволодіння прийомами, методами та засобами проведення психодіагностичної, консультативної та психопрофілактичної роботи з учнями.

Основна **ціль** практики психологічної діагностики та шкільного консультування – отримання навичок самостійного застосування отриманих знань для вирішення практичних задач в реальній професійній діяльності, для чого необхідно студенту-практиканту вирішити **завдання:**

- засвоєння професійної позиції психолога в ході самостійного виконання професійних завдань, які поставлені керівником практики від установи та основних практичних навичок організації та проведення психодіагностичного обстеження для виявлення особливостей окремих психічних властивостей: сенсомоторних, інтелектуальних, мнемічних,

креативних, психолінгвістичних, емоційних, темпераментних, характерологічних, мотиваційних, рефлексивних та комунікативних;

- знайомство з етичними принципами діяльності психолога (принципами проведення обстеження, інтерпретації та використання отриманих результатів);

- формування у бакалаврів необхідних професійних навичок та вмінь для вирішення практичних завдань в умовах реальної практичної діяльності;

- спонукання до розвитку у студентів-практикантів потреби вдосконалення професійної майстерності;

Відповідно до мети практики психологічної діагностики та шкільного консультування та рівня психолого-педагогічної і методичної підготовки бакалаврів протягом **5 тижнів у 8 семестрі** практиканти оволодівають системою професійних умінь в процесі проведення психодіагностичної та консультативної роботи у навчальному закладі, виконуючи завдання відповідних змістовних модулів.

Змістовні модулі навчальної практики.

1. Організація роботи психологічної служби у середній школі. Нормативно-правова документація шкільного психолога.
2. Напрями роботи шкільного психолога.
3. Психологічний супровід дитячого класного колективу.
4. Спостереження як метод збору даних про психологічні характеристики учня та класного колективу.
5. Психодіагностична програма, обстеження та оцінка особистості учня.
6. Психодіагностична програма, обстеження та оцінка психологічного клімату класного колективу.
7. Психологічне консультування з дітьми, вчителями, батьками при вирішенні конкретних проблем.
8. Психокорекційна робота. Групові розвивальні, тренінгові заняття.
9. Складання психологічної характеристики особистості учня та психологічної характеристики класного колективу.

Для проведення психодіагностики та шкільного консультування під час практики кожний практикант, як правило, закріплюється за одним класом чи групою. Керівництво практикою психологічної діагностики та шкільного консультування здійснюють викладачі психології відповідної кафедри.

Практика психологічної діагностики та шкільного консультування бакалаврів передбачає:

- ознайомлення практикантів з особливостями організації навчально-виховного процесу в школі, (ознайомлення з планами роботи шкільного психолога та шкільної соціально-психологічної служби, з основними напрямками роботи психолога / соціально-психологічної служби;

- ознайомлення з системою проведення психодіагностики та консультативної роботи серед усіх учасників навчально-виховного процесу;
- відвідування та аналіз занять, які проводяться психологом чи соціальним педагогом навчального закладу і практикантами;
- планування консультативної та психодіагностичної діяльності, підготовка до корекційно-розвивальних занять;
- проведення корекційно-розвивальних занять з учнями згідно до розкладу у закріпленій групі чи класі;
- закріплення уявлень про використання конкретних психодіагностичних методів, про обмеження у їх застосуванні та віковий діапазон;
- проведення науково-дослідної роботи;
- самостійне виконання запропонованих завдань з дотриманням усіх вимог до психодіагностичного обстеження та правил взаємодії з обстежуваними (організація простору, знання інструкції, процедура);
- складання протоколу обстеження, реєстрація емпіричних показників окремих психічних новоутворень та функцій;
- співвідношення результатів діагностики, отриманих за допомогою психодіагностичних методів з результатами спостереження за поведінкою обстежуваного;
- відвідування та аналіз психокорекційного заняття;
- розробка спільно з психологом та проведення психокорекційного заняття чи окремих психогімнастичних вправ;
- систематизація (каталогізація) психологічної документації чи списку психодіагностичної літератури, методик;
- проведення науково-дослідної роботи;
- участь практикантів в засіданнях профілактичних рад школи, методичних секцій викладачів та інше.

До змісту практичної діяльності студентів-практикантів 4 курсу

входять:

- складання плану діагностичної та корекційної роботи;
- проведення роботи за складеним планом;
- підготовка наукової статті за темою дослідження або з психолого-педагогічних проблем;
- відвідування занять, які проводить шкільний психолог та студенти-практиканти;
- підготовка діагностичних матеріалів;
- проведення консультативної роботи;
- підготовка та проведення одного корекційно-розвивального чи реабілітаційного заходу;
- проведення діагностичної роботи з вивчення особистості учня та шкільного класу;
- вивчення наукової літератури з обраної тематики;

- підготовка та участь в методичних семінарах, настановчій та підсумковій конференціях.

2.2. Види робіт навчальної практики на робочому місці шкільного психолога

Робота студента-практиканта з учнями початкової школи передбачає набуття навичок психодіагностики мотивації учіння молодших школярів, проявів агресивної поведінки, шкільної неуспішності, порушень в соціальному та психологічному здоров'ї учнів.

Завдання:

- Ознайомитись з особливостями роботи психолога в початковій школі,
- Навчитися складати плани реалізації психологічного обстеження молодших школярів.
- Провести психодіагностичне обстеження молодшого школяра.
- Навчитися ефективному аналізу та інтерпретації отриманих результатів.
- Набуття навичок підготовки психологічних висновків з рекомендаціями для педагогів та батьків за підсумками обстеження.

Практика в початковій школі передбачає роботу студентів з вивчення мотивації учіння дітей молодшого шкільного віку, агресивної поведінки, шкільного невстигання, психологічного здоров'я.

Психодіагностична робота студента-практиканта в середній школі передбачає набуття практичних умінь в здійсненні психодіагностики учнів підліткового віку.

Завдання:

- Сформувати у студентів-практикантів уявлення про систему роботи психолога в середніх класах школи.
- Навчитись планувати психологічну діяльність за видами роботи шкільного психолога.
- Провести психодіагностичне обстеження класу учнів середньої школи.
- Навчитись ефективному аналізу та інтерпретації отриманих результатів.
- Набути навички підготовки психологічних висновків з рекомендаціями для педагогів та батьків за результатами обстеження.

Практика в середній школі передбачає роботу за однією з запропонованих тем (вибір теми здійснюється спільно з психологом школи та узгоджується з методистом практики):

1. Вивчення емоційно-особистісної сфери учнів середньої школи.
2. Вивчення класного колективу.

Робота студента-практиканта зі старшокласниками передбачає оволодіння навичками психодіагностики учнів старших класів.

Завдання:

- ознайомитися з особливостями роботи з учнями старших класів.
- розробити алгоритм вивчення особистості учня старших класів.
- реалізувати психодіагностичне обстеження, скласти аналітичну довідку з рекомендаціями за її результатами.

Практика в старшій школі передбачає роботу за двома темами (вибір методики за другою темою здійснюється спільно з психологом школи та узгоджується з методистом практики):

1. Діагностика особистості та міжособистих стосунків старшокласників.
2. Вивчення професійної спрямованості особистості старшокласника (одна методика на вибір).

2.3. Щотижнева організація діяльності студентів-практикантів

Упродовж перших двох днів практики кожного практиканта закріплюють за своїм класом чи групою. Керівник організації видає наказ про проходження практики студентами.

Протягом **першого тижня** практики відбувається загальне ознайомлення з базовим навчальним закладом: з адміністрацією, педагогічним колективом, закріпленим класом.

Студенти повинні протягом першого тижня розробити та затвердити індивідуальний план роботи на час проведення практики, якому слід вказати всі види роботи, які буде здійснювати студент-практикант.

У плані повинно бути детально (по датах та годинах) описані види роботи студента під час проходження практики.

У графіку відвідування зазначається дата, години та місце знаходження практиканта на базі практики. Один примірник графіка подається керівникові практики від кафедри психології для контролю.

Індивідуальний план відображає заплановані заходи у сукупності організаційних, практичних і звітних заходів. Зміст заходів має відповідати меті і змісту даного виду практики. Вказується термін їх виконання та відмітка про виконання. Індивідуальний план затверджується керівником практики, підписується керівником та студентом-практикантом (**Додаток**). Вивчається шкільна документація: план роботи шкільного психолога; складається індивідуальний план роботи і подається на затвердження викладачу-методисту, відвідуються заходи практичного психолога, уроки та позакласні заходи у закріпленому класі.

Практиканти спілкуються з класом та його активом, ведуть обов'язково **щоденник практики**, в якому студенти відображають щоденну хронологію роботи, що складається студентами самостійно під час практики. Щоденник ведеться у довільній формі або за зразком **поданого в додатку**. Його має право оглянути лише керівник практики від кафедри психології та педагогіки.

Заносити до щоденника інформацію про події дня рекомендується при найближчій можливості, що забезпечить точність фактів. Щоденник не «шліфується» та не редагується. Записи можуть стосуватись бесід, спостереження за роботою психолога, учня, педагога та ін.; завдань, які виконувались протягом дня, діяльності служби (центру), власних вражень та труднощів, з якими довелось зустрітись. Можна використовувати різні позначки, скорочення, які дозволяють вести щоденник у зручній формі.

В початковий період практики студент-практикант **розробляє наступні види програм**, які узгоджуються та підписуються керівником від бази практики, за поданим в додатках зразком:

1) Діагностична програма (цільової, групова діагностика для виявлення вузьких проблем, як елемент дослідження для написання курсової роботи).

2) Діагностична бесіда як елемент консультативної роботи (відповідно до попереднього запису) – робота з проблемою, розробка ряду питань, які можна буде підняти під час консультації.

3) Корекційно-розвивальне заняття на основі запланованої діагностичної роботи, яка спрямована на розвиток та корекцію певних психологічних особливостей (ігрові вправи Фопеля для молодшої школи; гра „Загублений острів”, гра «Перспектива» (на профорієнтацію).

4) Програма дослідницької роботи розробляється відповідно до обраної студентом теми дослідного завдання чи теми курсового дослідження, чи проблеми, запропонованої шкільним психологом.

Усі наступні тижні практиканти виконують затверджений графік роботи та працюють за індивідуальним планом. Передбачено відвідування студентами занять, які проводяться шкільним психологом та студентами-практикантами, проведення психодіагностичної роботи та корекційно-розвивальних чи відновлювально-корекційних заходів в закріпленому класі.

Протягом **другого тижня** студентом здійснюється **психологічний супровід** дитячого класного колективу: робота в класах (ознайомлення зі специфікою молодшої, середньої та старшої школи, визначення основних вікові особливості та найрозповсюдженіших проблем, що виникають у школі на кожному етапі навчання); **спостереження за класом** за вказаною схемою з визначенням мети та критеріїв та фіксацією плану і отриманих результатів в «Щоденнику практики»; реалізація розробленої **діагностичної програми** (діагностика класного колективу) і складання психолого-педагогічної характеристики.

Протягом **третього тижня** студенти беруть участь у методичному семінарі з психодіагностики за самостійно обраною та опрацьованою проблемою. В цей період здійснюється **спостереження за учнем** (спираючись на розроблений план спостереження, який, зокрема, містить мету та критерії спостереження); реалізується розроблена на початку практики **програма діагностики** пізнавальної (діагностика уваги, пам'яті, мислення; IQ), особистісно-емоційної (проективні методики: „Дім – дерево – людина”, малюнок неіснуючої тварини, малюнок сім'ї, автопортрет тощо)

сфер учня з використанням основних та допоміжних методів дослідження особистості учня: аналіз продуктів діяльності (зошити, малюнки), бесіда з учнем (визначення здібностей, інтересів), анкетування (твої захоплення, улюблені предмети).

На четвертому - п'ятому тижнях психологічної практики студенти проводять консультативну та психокорекційну роботу з учнями в закріпленому класі під час виховної години – ігрові вправи спрямовані на розвиток певних психологічних особливостей (врахувати вікову специфіку), елементи казкотерапії.

Під час проходження практики студенти виконують обов'язки практичного психолога, ведуть щоденники практики, починаючи з 1-го дня, де фіксують свої психолого-педагогічні спостереження та всю проведenu роботу. За затвердженим графіком проводять заходи з практичної психології, пробні та залікові заходи, збирають необхідний матеріал для виконання індивідуальних завдань, надають допомогу вчителям у доборі методів навчання та виховання учнів у закріпленому класі відповідно до проведеної психодіагностики.

У разі проведення у школі педагогічних рад, методичних об'єднань психологів, педагогічних конференцій та ін. студенти мають ознайомитися з їх роботою.

Студенти-практиканти зобов'язані також провести профорієнтаційні заходи з учнями та їх батьками з метою їх інформування про можливості отримання вищої освіти в КНЛУ та знайомство зі спеціальностями, які .

Підготувати виступи та прийняти участь на методичних семінарах в КНЛУ за обраними темами, які подані нижче.

Студенти-практиканти мають відвідати психологічні консультації (не менше 2-х), які проводять шкільні психологи. Відвідування консультації фіксується в «Щоденнику практики» за наступною схемою: Місце, дата, час та пролонгованість проведення психологічної консультації, її тип (з ким проводилась), хто проводив (ПІБ консультанта). Після консультації проводиться її обговорення з психологом.

Здійснення психокорекційної роботи передбачає відвідування студентами практикантами групових занять (не менше 3-х). Відвідування студентом психокорекційних занять фіксується в «Щоденнику практики» за наступною схемою: місце, дата, час та тривалість проведення психокорекційного заняття, його тип (з ким), хто проводив. Після проведення корекційного заняття здійснюється його обговорення з групою та практичним психологом. Студент-практикант спільно з психологом розробляє психокорекційне заняття чи окремі психогімнастичні вправи та після отримання дозволу, здійснює його проведення в закріпленому класі. Обов'язково студент-практикант проводить не менше 5-6 окремих психогімнастичних вправ. Результат проведення психогімнастичних вправ фіксуються психологом, який керує практикою студента. Проведене заняття оформлюється за поданим зразком, представлений в **додатку Б.**

Протягом усієї практики студент приймає участь в запланованій роботі практичного психолога; виконує функції психолога з різних напрямів діяльності: психологічна діагностика, психологічна просвіта, психокорекція, психопрофілактика.

Психологічна характеристика учня - це документ, який містить оцінку соціальних, психологічних та інших особистих якостей, рис характеру школяра.

Психологічні характеристики на учнів повинні бути написані на основі емпіричних досліджень (експериментів, спостережень, тестування, анкетування, бесіди тощо). В характеристиках повинна бути охарактеризована пізнавальна, емоційна, вольова, комунікативна, особистісна та інші сфери досліджуваних. В кінці характеристики мають бути висновки-рекомендації щодо подолання особистих проблем учня. При підготовці цих матеріалів студенти демонструють свої вміння добирати адекватні методики дослідження, користуватися ними, опрацьовувати отримані дані та інтерпретувати їх. Підбір методик дослідження обов'язково узгоджується з керівником практики від кафедри психології та психологом-керівником від бази практики.

На **останньому, п'ятому, тижні** практики студенти оформлюють звітну документацію за поданим нижче переліком та готують її для подачі викладачу-методисту.

Проводиться обговорення практики на підсумковій конференції у школі, під час якої здійснюється якісна коротка характеристика керівником-психологом проведення студентами кожного виду діяльності: психодіагностики, психогімнастичних вправ, консультативної роботи.

2.4. Вимоги до різних видів діяльності практикантів під час психологічної практики

2.4.1. Основні вимоги до проведення психологічної діагностики

Одним із видів роботи студентів під час практики студентів є: психодіагностична діяльність психолога в навчальному закладі: в молодшій, середній та старшій школі, де є обов'язковим є використання методу спостереження за різними видами діяльності педагогів та учнів, за розвитком психічних функцій та іншими психічними явищами.

Метою психодіагностичної роботи є набуття практичного досвіду в галузі діагностики розвитку інтелектуальної сфери, мотивації учіння дітей молодшого шкільного віку, діагностики стосунків в середній школі, професійного визначення в старшій школі та інше; набуття досвіду інтерпретації отриманих результатів.

Етапи психодіагностичної складової практики.

1 етап. Знайомство студентів з психодіагностичним напрямом діяльності психолога. При вивченні особливостей психодіагностичної роботи психолога необхідно звернути увагу на:

1. Підготовку до діагностичної роботи. Відбір тестового матеріалу, складання графіку роботи, протоколів обстеження.
2. Проведення діагностичного дослідження, заповнення протоколу.
3. Складання психологічного висновку.
4. Розробка рекомендацій для педагогів та батьків.
5. Проведення консультацій для педагогів та батьків.

Студенти проводять аналіз кабінету психолога, відмічаючи: наявність окремого приміщення для кабінету у психолога; відповідність кабінету вимогам «Положення про кабінет психологічної служби закладів освіти».

2 етап. Планування та підготовка діагностики школярів.

Студенти виготовляють необхідний стимульний матеріал чи бланки відповідей, отримують інформацію за процедурою діагностичного обстеження школяра та ведення протоколу.

3 етап. Проведення психологічної діагностики *в груповому та індивідуальному варіантах* школярів.

4 етап. Практиканти за допомогою психолога школи та методиста практики від кафедри психології та педагогіки проводять обробку та аналіз результатів діагностики, складають психологічні висновки з рекомендаціями.

Схема обліку результатів психологічної діагностики

Результати тестування за методикою «...», автор

№	ПІБ учня	Результати виконання діагностичного завдання				Висновок
		1	2	...	N	

ДАТА _____

ПІБ психолога _____

Висновки _____

Рекомендації _____

Підпис _____

2.4.2. Загальні вимоги до психологічного аналізу уроку

Психологічний аналіз уроку, та власне спостереження за ходом уроку проводиться з метою розвитку навичок спостереження та виділення психологічної феноменології з потоку інформації. Аналіз результатів проводиться під керівництвом викладача в період практики та оформлюється у вигляді звітів.

Подана нижче схема психолого-педагогічного аналізу уроку, яка запропонована Л.Т. Охитіною (див. табл. 1) , може розглядатись як зразок, на який студенти можуть орієнтуватись під час підготовки до проведення спостереження.

В організацію уроку Л.Т. Охитіна включає: 1) самоорганізацію вчителя (творче робоче самопочуття, психологічний контакт з класом); 2) організацію вчителем пізнавальної діяльності учнів (організацію сприймання і спостереження, організацію уваги, тренування пам'яті, формування понять, розвиток мислення, виховання уяви, формування умінь і навичок.

Табл. 1.

Схема психологічного аналізу уроку за Л.Т.Охитіною

Рівень психологічного аналізу уроку	Задачі вчителя стосовно самого себе	Задачі вчителя стосовно учнів
Початковий	Постановка психологічних цілей уроку (розвиток пізнавальних інтересів учнів до предмету; стимуляція їх мисленевої активності; розвиток об'єму пам'яті; формування моральних якостей і переконань) Психологічна обґрунтованість цілей, задач, етапів, форм роботи, методичних прийомів. Співвідношення своїх індивідуально-психологічних особливостей (темп мови, імпульсивність і самокерування, емоційність.) із умовами реалізації поставлених цілей	Облік основних мотивів навчальної діяльності (пізнавальних, комунікативних, соціальних) учнів Облік вікових і індивідуально-психологічних особливостей учнів (мислення, пам'яті та ін. пізнавальних процесів). Облік рівня предметної підготовки до уроку Облік міжособистісних відносин в групі
Поточний	Постійне спостереження, фіксація, корекція виконання поставлених цілей, задач навчання і процесу педагогічного спілкування У випадках ускладнення, непередбаченої легкості виконання завдання необхідно постановка нових цілей, використання нових засобів і способів навчання, тобто перебудова ходу уроку	Облік ходу навчальної роботи учнів (їх зацікавленість в уроці, мисленевої активності, характеру засвоєння матеріалу)

Ретроспективний	Оцінка власної педагогічної діяльності (вдача, недоліки, їх причини, шляхи корекції і удосконалення)	Визначення реального просування учнів в загальноосвітньому, виховному і практичному планах, тобто відповідь на питання, який реальний результат проведеного уроку

В процесі здійснення аналізу уроку студент має набути практичні уміння:

- спостерігати за ходом окремих уроків;
- виділення в процесі спостереження складові частини уроку та надати кожній з них психолого-педагогічну характеристику;
- з'ясувати в бесідах з вчителями та учнями питання, які виникли у ході спостереження;
- доповняти за необхідності спостереження бесідами, інтерв'ю, анкетуванням, вивченням продуктів діяльності школярів та іншими методами збору психологічних даних;
- вести записи даних, отриманих в процесі спостереження та при використанні інших дослідницьких методів;
- систематизувати отримані дані відповідно до поданої нижче схеми психологічного аналізу уроку.

Приблизна схема психологічного аналізу уроку

1. Психологічне обґрунтування структури уроку (відповідність мети, завдань уроку віку учнів, їх можливостям).
2. Зміст уроку: якість навчального матеріалу (логічність, науковість і т.д.); відповідність навчального матеріалу віковим особливостям учнів.
3. Організація пізнавальної активності учнів на уроці:
  - створення та підтримка відповідної мотивації пізнавальної діяльності;
  - увага учнів: використання методів їх активації;
  - ефективність процесів приймання та спостереження (на відповідних уроках);
  - види та процеси пам'яті; способи її удосконалення на уроці;
  - прийоми активізації мислення; його види та операції, які функціонують на уроці;
  - процеси уяви та творчості учнів;
  - мовленнєва активність учнів, її форми та її види;
  - працездатність учнів протягом уроку.
4. Особливості взаємодії учителя та класу на уроці:
  - загальний емоційний фон уроку, його змінюваність в ході уроку;
  - манера поведінки учителя, особливості його мови; стиль спілкування з учнями;
  - організованість та дисципліна в класі, способи її створення та відновлення;

- адекватність оцінок та відміток;
- організація спільної діяльності учнів на уроці, їх взаємодія при цьому;
- облік при спілкуванні з учнями їх індивідуальних та групових особливостей.

5. Загальні результати уроку (для ретроспективного аналізу):

- ступінь реалізації цілей та завдань (з об'єктивними підтвердженнями та психологічними аргументами);
- переваги та недоліки уроку;
- необхідні зміни та корекції навчального матеріалу та методики проведення аналогічного уроку.

Протокол спостереження за учнем під час уроку

Клас _____ дата _____

Предмет _____

ПІБ учня _____

Мета спостереження _____

Етапи уроку	Прояви поведінки, яка фіксується					
	відволікання		темп роботи		поза	
	на сусіда	на оточуючі предмети	підвищений	знижений	розслаблена	напружена
Спостереження 1. урок 1						
Привітання						
Постановка мети						
Перевірка домашнього завдання						
Пояснення нового матеріалу						
Самостійна робота						
Підсумки уроку						
Оцінювання знань						
Спостереження 2. урок 2						
Привітання						
Постановка мети						
Перевірка домашнього завдання						
Пояснення нового матеріалу						

Самостійна робота						
Підсумки уроку						
Оцінювання знань						

Результати проведеної бесіди з учнем:

Питання:

1...

2...

3...

Висновки:...

2.4.3. Методичні вказівки до психолого-педагогічного вивчення особистості учня

В психолого-педагогічній характеристиці учня резюмуються дані про особливості розвитку дитини, отримані при обстеженні. Обґрунтовуються шляхи адекватної допомоги дитині, в тому числі послідовність корекційно-розвивальних заходів, а також залучення до роботи з ними спеціалістів суміжних спеціалістів. Оцінюються рівень адаптації дитини в соціумі та освітньому середовищі та робиться прогноз її подальшого розвитку як при благополучних, так і при неблагополучних умовах. Все це є важливим для визначення освітнього маршруту.

Структура психологічної характеристики представляє собою взаємозв'язок загальної та підсумкової частин.

Загальна частина характеристики складається:

- основні дані дитини (ПІБ, вік на момент обстеження);
- скарги батьків чи педагогів;
- найбільш важливі анамнестичні дані;
- опис зовнішнього виду, поведінки дитини в процесі обстеження, адекватність, критичність;
- характер діяльності (цілеспрямованість, вид допомоги);
- операціональні характеристики діяльності, в тому числі сформованість регуляторної сфери;
- особливості пізнавальної діяльності та її компонентів (мнестичної, мовномисленевої);
- результуючу оцінку рівня інтелектуального розвитку;
- характеристику афективно-емоційної сфери, особистісних особливостей, міжособистих стосунків дитини;
- короткий опис сформованості системи базових складових (довільної регуляції, просторово-часових уявлень та рівнів афективної організації) з визначенням рівнів, які є дефіцитарними.

Підсумкова частина складається:

- вірогідний прогноз розвитку;
- рекомендації з подальшого супроводу дитини.

Загальна частина висновків орієнтована не тільки на спеціалістів, але й для тих, хто буде контактувати з дитиною (педагоги, адміністрація та інших), має давати уявлення про її труднощі та особливості.

Підсумкова частина адресована профільним спеціалістам — психологу, логопеду, дефектологу, лікарю, іншим спеціалістам супроводу.

На початку висновку слід описати ставлення дитини до обстеження, мотивацію її діяльності, подаються темпові характеристики діяльності, особливості працездатності, їх динаміка (в процесі роботи, при впливі зовнішніх перешкод і т.д.).

Деталізуються ті результати, які виходять за межі соціально-психологічного нормативу (СПН) як в сторону зниження, так і в сторону підвищення результативності. Відмічаються сильні якості дитини, які дозволяють компенсувати труднощі (наприклад, стійка працездатність, висока стресостійкість, відсутність проблем мнестичного характеру, висока мотивація). Відмічається рівень сформованості довільної регуляції психічної активності, в першу чергу функцій контролю та програмування діяльності.

Опис розвитку когнітивної сфери традиційно включає характеристику особливостей уваги, особливостей переключення, розподіл уваги, наявність інертності мови. Для цього можна проводити результати виконання завдань, вербального та невербального характеру, їх результативність у порівнянні з умовно нормативними показниками.

Принципово важливо визначити особливості сформованості просторово-часових уявлень, а саме на якому їх рівні виникають проблеми. Це дасть можливість визначити початковий рівень корекційної роботи, орієнтованої на пізнавальну діяльність. Слід відмітити об'єм та характер необхідної допомоги з боку дорослого, вміння вчитися дитини в цілому.

В плані оцінки афективно-емоційної сфери описується загальний емоційний фон, його зміни та адекватність ситуації протягом обстеження, переважно тип емоційного реагування, в тому числі на стресогенні ситуації в процесі обстеження. Якщо вони є, відмічаються неадекватні ситуації реакції, фантазії та ідеї, вираженість афективних переживань.

Робиться висновок про зрілість емоційної сфери сформованість самооцінки та рівня домагань, специфіці стосунків з дітьми та дорослими. Бажано об'єднати всю цю інформацію в цілісне уявлення про «профіль» афективної організації.

Вірогідний прогноз розвитку спирається на розуміння місця виявленого типу психічного дизонтогенезу в загальній ситуації розвитку. Його слід розглядати як в благополучних, так і в неблагополучних умовах, оцінюють адаптаційні можливості дитини в освітньому просторі.

В *рекомендаціях* має бути прописана структура запропонованого освітнього маршруту дитини: тип та вид навчання; форма та режим навчання; послідовність включення в роботу з дитиною тих чи інших спеціалістів; організація супроводу дитини спеціалістами «допоміжного плану» (психологами, психотерапевтами, логопедами, лікарями та інші).

Педагогу мають бути запропоновані дії з організації найбільш продуктивної роботи з дитиною з урахуванням її темпових характеристик, особливості процесу стомлення, необхідного рівня індивідуалізації процесу навчання з урахуванням регуляторної, мотиваційної та емоційної зрілості дитини.

При необхідності кардинальних змін виду чи типу освітнього закладу психолог має рекомендувати батькам звернення в ПМПК. Батькам даються рекомендації в усній формі, відповідно до рівня їх соціокультурного розвитку та розуміння ними проблем дитини.

В випадку незгоди батьків з запропонованими діями їхню відмову слід зафіксувати. При необхідності дублікат висновків може бути виданий їм в

письмовому вигляді. В цьому випадку висновок має бути написаним таким чином, щоб, не порушувались права дитини, дати достовірну інформацію в зрозумілій для батьків формі.

Орієнтовний алгоритм складання психологічного висновку (за результатами психодіагностики)

1. Основні дані про школяра (ім'я прізвище, вік, клас).
2. Дата обстеження
3. ПІБ психолога.
4. Опис скарги, проблеми (наприклад, на стан розумової працездатності, пам'яті, уваги, стомлюваність).
5. План та програма діагностики.
6. Короткий опис специфіки роботи школяра з тестами (рівень супротиву, захисні реакції, зацікавленість в дослідженні, критичність в самооцінці).
7. Відповідь на конкретний запит. ця частина висновків представляється у вигляді окремих речень, які доводять чи заперечують дану гіпотезу, та ілюструється даними тестування.
8. В кінці висновку резюмується найбільш важливі дані, отримані при тестуванні.
9. Рекомендації.
10. Підпис психолога.

2.4.4. Методичні вказівки до психолого-педагогічного вивчення класу

Колектив класу слід розглядати з точки зору виховних можливостей, які залежать від характеру шкільного життя та діяльності. Важливо вивчити ставлення класу до учіння: наскільки добросовісно учні відносяться до своїх навчальних обов'язків, які предмети цікавлять, чому. Інтерес до навчання можна вивчати також через вивчення успішності учнів, їх участі в різних гуртках роботі, олімпіадах.

Важливо звернути увагу, наскільки навчальна діяльність об'єднує учнів, чи є в класі взаємодопомога, як учні переживають свої та чужі успіхи та невдачі. Також необхідно виявити, наскільки активно учні приймають участь в суспільній праці, в шкільних справах та заходах, чи є взаємодопомога та сформоване почуття колективізму. Слід вказати наскільки діяльність класу пов'язана з життям школи та суспільства.

Особливу увагу слід звернути на взаємостосунки між учнями, на самопочуття учнів та емоційний клімат в класі. Стосунки в класі будуються в двох напрямках: ділові стосунки та особисті. Ділові та особисті стосунки визначаються виконанням суспільних функцій кожним учнем та рівнем взаємостосунків, ставлення один до одного, симпатіями, дружбою, наявністю референтної групи, формального та неформального лідера.

Загальні вимоги до написання психолого-педагогічної характеристики класу. Перед тим, як почати збирати матеріал для характеристики колективу, студент повинен докладно ознайомитися зі схемою вивчення класу. Наведена в додатках схема є орієнтовною і може бути розширена чи скорочена залежно від обставин. Дані вивчення класу слід систематично фіксувати у щоденнику педагогічних спостережень.

Вивчаючи клас і складаючи його характеристику, потрібно в першу чергу мати на увазі ті моменти, що характеризують його як колектив (взаємостосунки в класі, згуртованість, взаємодопомога, інтереси, громадська думка колективу, її вплив на окремих учнів на їх поведінку і т. ін.). Характеристика повинна бути аргументована результатами експериментального вивчення колективу класу за допомогою різних психолого-педагогічних методів.

Характеристика повинна бути зв'язною, а не бути відповіддю на запитання, поставлені в схемі. В характеристиці потрібно не лише констатувати ті чи інші особливості класу як колективу, а й звернути увагу на оцінку ефективності виховних заходів.

Характеристика колективу класу візується класним керівником і здається наприкінці педагогічної практики своєму керівникові від кафедри педагогіки чи психології для виставлення оцінки.

2.4.7. Методичні вказівки до проведення психокорекційних занять

Вибір конкретних методик діагностичного дослідження та корекційної роботи здійснюється самостійно практикантом, оскільки залежить від специфіки запиту та виду діяльності, яка впливає з запиту.

Протягом усієї практики практикант приймає участь в плановій роботі практичного психолога; виконує функції психолога за різними напрямками діяльності: психологічна просвіта, діагностика, корекція. Після завершення практики студент-практикант готує звітні документи.

Корекційна програма може бути складена з використанням поданої нижче форми.

Корекційно-розвивальна робота (індивідуальна, групова)

_____ 20__ г.

Прізвище _____ Ім'я _____ Клас _____

Висновок за результатами проведеної діагностики _____

Вид корекційної роботи (індивідуальна, групова корекція) _____

Сильні сторони дитини	Слабкі сторони дитини

Програма корекційно-розвивальних занять

1. Пояснювальна записка (актуальність даної роботи для дитини та її цілі і задачі; учасники занять, організаційні аспекти тощо).
2. Тематичний план заняття. Пропонується оформлення плану занять за наведеною нижче схемою.

Тема	Цілі та завдання	Найменування форм роботи, справи
1	2	3

3. Список літератури (вказується література, яка використовувалась при підготовці яку можуть використовувати учасники групи)

Ведучий _____ ПШБ посада _____

2.5. Перелік звітної документації з психологічної практики

Звітні завдання:

1. Відвідування та психолого-педагогічний аналіз корекційних заходів, уроків, які проводять студенти-практиканти.
2. Організація та проведення діагностики особистості учня чи колективу класу.
3. Організація, проведення залікового корекційно-розвивального заняття чи психогімнастики в закріпленому класі.
4. Організація та проведення дослідної роботи за темою курсового проекту чи дослідного завдання.

В останній день проходження практики студент має підготувати та здати керівнику практики від університету протягом наступних 3 днів після завершення практики наступні документи:

1. **Індивідуальний план роботи практиканта**, затверджений керівником практики і шкільним психологом (подається і затверджується на першому тижні практики, до 6.02.)
2. **Щоденник практики** – окремий документ, де від руки робляться усі записи, про проведену роботу (спостереження, діагностика, корекція, інші види роботи)

Щоденник практики включає в себе: записи неформалізованого спостереження та його аналіз; узагальнення результатів спостереження – виділення типових характеристик об'єкту спостереження, рис, характеристики провідної діяльності та поведінки, які сприяють чи

заважають її позитивним проявам; формулювання припущення про фактори найбільшого впливу на об'єкт спостереження.

Результати спостереження мають бути відображені в діагностичних картах спостереження з аналізом та висновками про розвиток учня чи колективу.

3. Психолого-педагогічна характеристика класу – написана за запропонованою схемою, створена на основі спостереження та психодіагностики. В характеристиці класу слід відобразити:

3.1. Результати спостереження за класом (виділити критерії, за якими проводиться спостереження).

3.2. Результати групової діагностики (за кожною методикою окремо). Обов'язково додаються бланки тестування, заповнені рукою учня чи педагога, з числовою обробкою результатів, аналізом та висновками про розвиток певних властивостей особистості учня.

4. План-конспект психогімнастичних вправ, затверджений шкільним психологом.

5. Характеристика учня – написана за запропонованою схемою, створена на основі спостереження та психодіагностики. В характеристиці учня слід відобразити результати спостереження за учнем згідно виділених критеріїв, за якими проводилось спостереження, план діагностичної бесіди з учнем, план та результати індивідуального психодіагностичного дослідження (обґрунтувати доцільність використаних психодіагностичних методик).

6. Аналіз відвіданого корекційно-розвивального заняття, який проводив студент-практикант.

7. Розробки наступних програм: діагностичної програми, програми психодіагностичної бесіди, програми психогімнастики чи корекційно-розвиваючої роботи.

8. Оформлену відповідно до вимог доповідь–виступ на методичному семінарі.

9. Звіт з проходження практики.

2.6. Загальні вимоги до оформлення звітних документів про проходження практики

Документи оформляються охайно, від руки (при бажанні студента вони можуть бути надруковані), мають наскрізну нумерацію сторінок. Всі аркуші повинні бути зшиті. Папка зі звітними документами повинна мати титульну сторінку, на якій зазначаються прізвище та ім'я студента-практиканта, факультет та група; прізвища керівників від університету та бази практики; вид практики; термін проходження; назва бази практики. Кожен окремий документ повинен також починатися з титульної сторінки, на якій зазначається прізвище та ім'я студента-практиканта, факультет та група, назва документа, час та місце проведення заходу (чи збору емпіричних

даних). Звітна документація обов'язково повинна містити перелік всіх документів практики із зазначеними сторінками.

Нижче подаються **розділи звітної документації** для психологічної практики та їх орієнтовний обсяг:

1. Звіт про виконану роботу у довільній формі, в якому здійснено опис результатів знайомства з діяльністю психолога за місцем проходження практики зі своїми коментарями: до 15 стор.
2. Індивідуальний план роботи на час практики (2 – 3 стор.)
3. Щоденник (обсяг довільний)
4. Діагностична програма обстеження певних психічних явищ.
5. Психологічна характеристика на учнів різного віку (обсяг одного школяр/ студент: 3 – 4 стор.).
6. Емпіричний матеріал, на основі якого була складена характеристика, та результати і протоколи опрацювання методик.
7. Методична розробка корекційно-розвивального заняття/ вправ/тренінгу.

Звіт про проходження практики має включати: місце та термін проходження практики; послідовність та види виконаних робіт за всіма розділами програми практики; зміст і аналіз виконаних робіт, їх короткі характеристики; протоколи проведення психодіагностичних досліджень; висновки щодо проведеного дослідження, рекомендації щодо надання психологічної допомоги клієнтам, висновки та пропозиції щодо покращення та вдосконалення навчальної практики, список використаної літератури.

Звіт має містити відомості про виконання студентом усіх розділів та індивідуальних завдань, мати розділи з охорони праці, висновки, пропозиції, список використаної літератури.

У звіті про роботу студенти детально описують всю виконану під час практики роботу (наприклад, результати знайомства зі структурою та традиціями навчального чи виховного закладу, проведені практикантом заходи, заняття, індивідуальні доручення, волонтерську діяльність, екскурсії тощо). У звіті необхідно подати кількісний та якісний аналіз проведених психологічних заходів, участь у роботі педрад, науково-методичної роботі кафедри психології та педагогіки. В звітних документах не повинно бути дослівного переписування матеріалів баз практики (посадових обов'язків, планів роботи психолога, методичних розробок тощо).

До звіту обов'язково додаються всі матеріали, зібрані під час практики для використання у навчальному процесі університету. У звіті студент висвітлює також власні враження та особисті надбання в результаті проходження практики. Звіт оформлюється за вимогами, встановленими для курсової роботи.

Загальний обсяг звіту - до 15 аркушів формату А4. Сторінки звіту необхідно пронумерувати. Матеріали практики необхідно переплести або

прошити. Для упорядкування документів оформлюється титульна сторінка звіту про проходження практики. Зразок подано в **додатках**.

Оформлений звіт і щоденник практикант подає на перевірку керівнику бази практики.

В кінці практики керівник від бази практики видає письмову характеристику про роботу студентів-практикантів. В характеристиці обов'язково повинна бути зазначена рекомендована оцінка за практику. Характеристику підписують керівник практики від бази (психолог) та керівник організації і завіряють печаткою.

Оформлення звітних документів входить в час проходження практики. Їх перевіряють і затверджують (крім щоденника) керівники практики від бази та навчального закладу.

Підведення підсумків практики. Для підведення підсумків практики на кафедрі створюється комісія, до складу якої входять завідувач кафедрою та групові керівники. За рішенням кафедри до складу комісії можуть бути включені керівники практики від баз практики та інші особи.

Не пізніше, ніж на 3-й день після закінчення практики, студент подає груповому керівнику повністю оформлену документацію з практики згідно переліку поданого вище. **Окремі звітні документи мають бути завірені керівником бази практики і печаткою:** звіт про проходження практики, індивідуальний план проходження практики, план-конспект корекційно-розвивального заняття, діагностичну програму, психолого-педагогічну характеристику учня, психолого-педагогічну характеристику класу.

Керівник практики від кафедри психології і педагогіки перевіряє документацію і виставляє оцінку за практику. Кінцева оцінка затверджується під час звітної конференції з практики.

Звітна конференція проводиться не пізніше, ніж через тиждень після закінчення практики. Захист може проходити безпосередньо на базі практики або на кафедрі (факультеті). Під час захисту студент звітує про проходження ним практики, відповідає на запитання членів комісії та студентів, висловлює свої зауваження та пропозиції щодо організації та проведення практики. Груповий керівник дає характеристику студенту-практиканту, вказує на здобутки і недоліки і пропонує комісії оцінку за практику. Остаточну оцінку виставляє комісія з урахуванням думки групового керівника та керівника від бази практики. Незалежно від виду практики за результатами захисту виставляється диференційований залік.

Тематика методичних семінарів

1. Мета і завдання психологічного консультування.
2. Нормативно-правова документація шкільного психолога.
3. Інтерактивні технології в роботі психолога.
4. Особливості застосування психодіагностичних методик у навчальному закладі.

5. Особливості психокорекційної роботи у навчальному закладі.
6. Порівняльний аналіз психологічного консультування, психокорекції, психодіагностики і психотерапії.
7. Методологічні основи психологічного консультування.
8. Теоретичні підходи в психологічному консультуванні.
9. Загальні вимоги до психологічного консультування.
10. Організація роботи психологічного консультування.
11. Основні етапи психологічного консультування.
12. Техніка консультативного контакту.
13. Навички уваги і впливу психолога-консультанта.
14. Принципи побудови зворотного зв'язку у психологічному консультуванні.
15. Завдання групового консультування.
16. Помилки психолога-консультанта в роботі з групою.
17. Професійно-етичний кодекс психолога-консультанта.
18. Психологічне консультування з проблем ділових стосунків.
19. Практичні рекомендації з проблем міжособистісного психологічного консультування.
20. Професійна компетентність психолога.

Тематика психологічних заходів

1. “Моя професія – психолог” (структурована бесіда);
2. “Пам’ять” (структурована бесіда);
2. “Мислення” (структурована бесіда);
3. “Уява” (структурована бесіда)
4. “Сприйняття”
5. “Почуття”
6. “Людина і етика”
7. “Людське спілкування”

РОЗДІЛ 3. ФОРМИ І МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Студенти-практиканти повинні суворо дотримуватися режиму праці бази практики та виконувати свою роботу згідно з індивідуальним графіком та планом роботи.

Керівники психологічної практики від КНЛУ контролюють перебування студентів на базах практики (згідно графіку), дотримання ними плану роботи, наявність необхідної документації, якість виконаної роботи, науковість та адекватність методів роботи, ставлення до своїх обов'язків та дисциплінованість. Керівник від кафедри психології та педагогіки має право контролювати записи, занесені у щоденник практики.

Робота студентської групи та керівників практики, в свою чергу, контролюється завідувачем кафедри психології та навчальною частиною університету.

Оцінка та контроль результатів психологічної практики. Основними критеріями оцінки результатів психологічної та науково-асистентської практики виступають:

1. Рівень сформованості професійно-методичних умінь.
2. Рівень теоретичного усвідомлення студентами практикантами своєї практичної діяльності і мети, змісту методів.

З метою оцінки результатів практики використовуються такі методи:

1. Спостереження за діяльністю студентів-практикантів. Аналіз якості його практичної роботи зі школярами чи зі студентами;
2. Оцінка діяльності студента-практиканта керівником від бази практики чи викладачами-методистами з кафедри психології;
3. Самооцінка студента-практиканта своєї підготовленості до практичної роботи;
4. Аналіз звітної документації з психологічної практики.
5. Поточний контроль роботи студента-практиканта здійснюється регулярно методистом-викладачем з кафедри психології та педагогіки.

За результатами психологічної практики студентам виставляється оцінка у національній шкалі оцінювання та в системі ЄКТС. При виставленні оцінки беруться до уваги і рекомендовані оцінки керівником від бази практики. Враховуються та оцінюються такі види роботи:

- **Психодіагностична** робота (кількість проведених діагностичних процедур, кількість відвіданих психодіагностичних процедур студентів-практикантів, участь у їхньому аналізі, якість підготовки діагностичного матеріалу та доцільність і відповідність її проведення);
- **Профорієнтаційна** робота (методична розробка бесіди з учнями у закріпленому класі з профорієнтаційної бесіди чи гри, кількість відвіданих занять студентів-практикантів, участь у їхньому аналізі);

- *Психопрофілактика та корекційно-розвивальна* робота (методична розробка та проведення психогімнастичних комплексів, кількість відвіданих занять студентів-практикантів, участь у їхньому аналізі);
- *Науково-дослідна робота* (якість виконання індивідуального завдання, пов'язаного з темою дослідження, якість виконаної психолого-педагогічної характеристики на учня та виступ на методичному семінарі).

Оцінка результатів практичної підготовки здійснюється за 100-бальною шкалою.

При завершенні практики студенти-практиканти звітують про її виконання та одержують диференційований залік.

Основні критерії оцінки результатів практики. При оцінюванні виконання програми практики рекомендується скористатись наступними критеріями:

1. *Рівень володіння студентами психологічними знаннями:* використання відповідних наукових понять; інтерпретація отриманих емпіричних матеріалів; застосування психологічних знань в реальних життєвих ситуаціях та в процесі психолого-педагогічної взаємодії, науковий стиль в аналітичній діяльності студента.

2. *Рівень сформованості професійних умінь психолого-педагогічної діяльності студента-практиканта:* вміння вибудовувати власну тактику поведінки у взаємостосунках з учнями, дітьми, колегами; вміння коректувати власну діяльність; вміння спостерігати та фіксувати результати спостереження; сформованість професійних умінь роботи практичного психолога, знання психологічних основ при побудові системи стосунків з людьми різних вікових груп.

3. *Міра самостійності та творчості в організації діяльності:* самостійність у виконанні завдань практики; самостійність у розробці змісту запропонованого матеріалу; прояв творчості в діяльності; повнота виконання завдань.

4. *Особисте ставлення студентів до практики:* прояв інтересу до психологічних завдань на практиці; дисциплінованість студента; активність в прояві психологічних знань та умінь; ініціативність в організації різних заходів для дітей, учнів; творчу активність студента.

5. *Якість оформлення та вчасність подання документації:* відповідність вимогам; естетика оформлення; якість змісту, своєчасність подачі звітної документації з практики; складання детального звіту – опис власної організації та діяльності в якості психолога, мінімум орфографічних та інших помилок, охайності записів.

До складової оцінки за психологічну практику входить сформованість професійно-значущих якостей студента. Для чого керівник психологічної практики веде картку обліку сформованість професійно-значущих якостей студента.

Схема картки подана нижче.

№	Якості студента	Рівень сформованості (В, С, Н)
1	Уміння спілкуватись з дітьми та педагогами	
2	Інтерес до професійної діяльності	
3	Розуміння дітей	
4	Володіння уміннями та навичками самоорганізації	
5	Рівень розвитку моральних якостей	
6	Відповідальність	
7	Почуття такту	
8	Почуття совісті	
9	Дисциплінованість	
10	Працелюбство	
11	Наполегливість	
12	Акуратність	
13	Прояв терпимості до дітей	
14	Здатність до співпереживань (емпатія)	
15	Уміння планувати власну діяльність	
16	Професійно – мовленнєвий розвиток	
17	Організаторські здібності	
18	Частота прояву творчості в навчальній діяльності	
19	Вміння виражати та підтримувати творчість учнів	
20	Ініціативність	
21	Сприйняття нового, нетрадиційного	
22	Володіння мімікою, жестами, емоційним станом	
23	Уміння проводити самооцінку діяльності	
24	Різні активно використані форми, методи та прийоми роботи.	

Рівні: В – високий
 С – середній
 Н - низький

Рівень рахується за частотою прояву

Орієнтовні критерії оцінювання навчальної (виробничої) практики студентів

1. ПСИХОДІАГНОСТИЧНА РОБОТА максимальна кількість балів — 30	
<i>Критерії оцінювання</i>	<i>Бали</i>
• Обсяг психодіагностичної роботи виконаний повністю. • Коректно обгрунтовано доцільність психодіагностичних методик, які використовувались. • Обробка даних виконана коректно і в повному обсязі. • Інтерпретація результатів зроблена грамотно, демонструє сформованість навичок роботи з психодіагностичними методиками. • Всі методичні матеріали та результати діагностики включені до звітної документації.	23 - 30
• Обсяг психодіагностичної роботи виконаний повністю. • Коректно обгрунтовано доцільність психодіагностичних методик, які використовувались. • Обробка даних виконана коректно. • Інтерпретація результатів зроблена достатньо грамотно, демонструє задовільний рівень сформованості навичок роботи з психодіагностичними методиками. • Всі методичні матеріали та результати діагностики включені до звітної документації.	11 - 22
• Обсяг психодіагностичної роботи виконаний не повністю. • Доцільність психодіагностичних методик, які використовувались, обгрунтовано не достатньо коректно. • Обробка даних виконана коректно. • Інтерпретація результатів поверхова, демонструє низький рівень сформованості навичок роботи з психодіагностичними методиками. • Всі методичні матеріали та результати діагностики включені до звітної документації.	1 - 10
• Роботу з психодіагностики не виконано.	0
2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ УРОКУ максимальна кількість балів — 30	
<i>Критерії оцінювання</i>	<i>Бали</i>
• Коректно проаналізований методичний аспект організації уроку. • Організація пізнавальної активності учнів на уроці описана коректно та всебічно, що відбиває сформоване вміння проводити психологічне спостереження. • Критичний аналіз уроку коректно відбиває суттєві переваги та недоліки уроку. • Відповідні документи включені до звітної документації.	21 - 30
• Методичний аспект організації уроку проаналізовано недостатньо повно і коректно. • Організація пізнавальної активності учнів на уроці описана поверхово, що відбиває недостатній рівень сформованості вміння проводити психологічне спостереження. • Критичний аналіз уроку проведений поверхово.	11 - 20

Відповідні документи включені до звітної документації.	
- Не всі аспекти організації уроку проаналізовано. - Організація пізнавальної активності учнів на уроці описана поверхово, що відбиває незадовільний рівень сформованості вміння проводити психологічне спостереження. - Критичний аналіз уроку проведений поверхово або відсутній.	1 - 10
Аналіз уроку не був проведений.	0
3. ПСИХОКОРЕКЦІЙНА РОБОТА	
максимальна кількість балів — 20	
<i>Критерії оцінювання</i>	<i>Бали</i>
- Тематика і методика психокорекційного заняття обґрунтовано коректно і в повній мірі. - Методична розробка заняття розроблена з врахуванням результатів діагностики. - Методична розробка заняття підготовлена грамотно та своєчасно. - За результатами проведення заняття, практикант провів рефлексивний аналіз своєї роботи. - Відповідні документи включені до звітної документації.	15 - 20
- Тематика і методика психокорекційного заняття обґрунтовано достатньо коректно. - Методична розробка заняття розроблена з врахуванням результатів діагностики. - Методична розробка заняття підготовлена своєчасно, за змістом - містить смислові неточності або помилкові тези. - За результатами проведення заняття, практикант провів поверховий рефлексивний аналіз своєї роботи. - Відповідні документи включені до звітної документації.	8 - 14
- Тематика і методика психокорекційного заняття обґрунтовано не достатньо. - Методична розробка заняття розроблена без урахування результатів діагностики. - Методична розробка заняття містить суттєві смислові помилки. - За результатами проведення заняття, практикант не провів рефлексивний аналіз своєї роботи.	1 - 7
Психокорекційне заняття не було проведено.	0
4. ПІДГОТОВКА ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ	
максимальна кількість балів — 20	
<i>Критерії оцінювання</i>	<i>Бали</i>
- Звітна документація підготовлена в повному обсязі. - Оформлена згідно вимог. - Вчасно подана керівнику від кафедри психології і педагогіки.	15 - 20
- Звітна документація підготовлена в повному обсязі, допускається відсутність декількох документів. - Оформлення документів не в повній мірі відповідає вимогам. - Подана керівнику від кафедри психології і педагогіки з запізненням.	8 - 14
- Звітна документація підготовлена частково. - Оформлення документів здебільшого не відповідає вимогам.	1 - 7

• Подана керівнику від кафедри психології і педагогіки з запізненням.	
• Звітна документація не подана керівнику від кафедри психології і педагогіки.	0
5. ЗАХИСТ РОБОТИ НА ПІДСУМКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ	
максимальна кількість балів — 15	
<i>Критерії оцінювання</i>	<i>Бали</i>
• Практикант вільно та вичерпно відповідає на запитання щодо змісту своєї роботи під час практики. • Представив рефлексивний аналіз отриманого під час практики досвіду, важливого для власного професійного та особистісного розвитку. • Може сформулювати задачі для власного подальшого професійного розвитку на основі досвіду, отриманого під час практики. • Представив об'єктивний аналіз змісту та організації психологічної практики в КНЛУ.	12 - 15
• Практикант достатньо повно відповідає на запитання щодо змісту своєї роботи під час практики. • Рефлексивний аналіз отриманого під час практики досвіду, важливого для власного професійного та особистісного розвитку, проведений поверхово. • Відчуває труднощі щодо формулювання задач для власного подальшого професійного розвитку на основі досвіду, отриманого під час практики. • Відчуває труднощі щодо об'єктивного аналізу змісту та організації психологічної практики в КНЛУ.	6 - 11
• Практикант відчуває труднощі або не надає відповідей на запитання щодо змісту своєї роботи під час практики. • Рефлексивний аналіз отриманого під час практики досвіду, важливого для власного професійного та особистісного розвитку, проведений поверхово. • Не здатний сформулювати задачі для власного подальшого професійного розвитку на основі досвіду, отриманого під час практики.	1 - 5
• Практикант не з'явився на підсумкову конференцію без поважної причини.	0
6. ОЦІНКА РОБОТИ ПРАКТИКАНТА КЕРІВНИКОМ ВІД БАЗИ ПРАКТИКИ	
максимальна кількість балів — 5	
<i>Критерії оцінювання</i>	<i>Бали</i>
• Практикант проявив професійну відповідальність і дисциплінованість. • Продемонстрував високий рівень професійних знань і навичок.	5
• Практикант проявив професійну відповідальність і дисциплінованість. • Продемонстрував достатній рівень професійних знань і навичок.	3 - 4
• Практикант отримував зауваження щодо професійної дисципліни. • Продемонстрував низький рівень професійних знань і навичок.	1 - 2
• Керівник не мав можливості професійного спілкування з практикантом з вини останнього (практикант уникав спілкування з керівником від бази практики, не відвідував базу практики тощо)	0

РОЗДІЛ 4.
СХЕМИ ТА ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

Київський національний лінгвістичний університет
Факультет _____ філології
Кафедра психології і педагогіки

ЩОДЕННИК ПРАКТИКИ

Студента _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____ групи _____ курсу _____

_____ факультету

Спеціальність _____

Вид практики _____

термін практики від _____ до _____

База практики _____

Адреса бази практики
_____

КИЇВ – 201_

ГРАФІК ПРОХОДЖЕННЯ ПРАКТИКИ

День тижня	дата	Назва підрозділу, вид роботи, яка планується до виконання	Час роботи

Керівник практики від ВНЗ _____
(посада, прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник практики від підприємства _____
(посада, прізвище, ім'я, по батькові)

Заступник директора з виховної роботи _____

Психолог школи _____

Робочі записи під час практики
(короткий зміст і підсумки роботи за графіком)

дата	Зміст виконаної роботи, здійснених спостережень	примітки
1	2	3

ВІДГУК

КЕРІВНИКА ПРАКТИКИ СТУДЕНТА ВІД БАЗИ ПРАКТИКИ

Вказати в довільній формі такі відомості:

- виконання графіку студентом,
- професійна підготовка,
- професійні якості: сумлінність, дисциплінованість

Керівник практики від бази практики: _____

ВІДГУК ТА ПРОПОЗИЦІЇ

СТУДЕНТА ПРО ЗМІСТ ПРАКТИКИ

Підпис студента _____

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ
ЩОДЕННИК З ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

1. Мета та завдання практики

Дні тижня (дата)	Напрямок та зміст діяльності	Час роботи
<i>Понеділок.</i>	<i>Знайомство з базою практики, інструктаж з техніки безпеки, бесіда з адміністрацією установи. Знайомство з працівниками психологічної служби. Перспективне планування роботи на практиці.</i>	<i>9.00-11.00</i>
<i>Вівторок</i>	<i>Вивчення документації психолога, знайомство зі шкільної документацією та документацією психолога.</i>	<i>9.00-11.00</i>
<i>Середа</i>	<i>Групові розвивальні заняття</i>	<i>11.00-13.00</i>
<i>Четвер.</i>	<i>Індивідуальні консультації</i>	<i>12.00-14.00</i>
<i>П'ятниця</i>	<i>Діагностична робота</i>	<i>11.00-13.00</i>

Цілі практики: вивчення специфіки роботи психологічної служби в навчальних закладах

Завдання:

1. Поглибити теоретичні знання з психологічних дисциплін; навчитись застосовувати їх на практиці.
2. Ознайомитись зі специфікою роботи психолога в навчальних установах
3. ....
4. ....

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет _____ філології
Кафедра психології і педагогіки

ЗВІТ
з виробничої (з психологічної діагностики та шкільного
консультування) практики
(вид практики)

На (у) _____
(найменування бази практики)

Виконав студент гр. _____
(шифр групи) (підпис) (прізвище, ініціали)

Керівник практики від бази практики _____
(посада) (підпис) (прізвище, ініціали)

Керівник практики від університету _____
(посада) (підпис) (прізвище, ініціали)

Звіт захищено _____
(оцінка, підпис)

Київ – 201__

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет _____ філології

Кафедра психології і педагогіки

ПОГОДЖЕНО

Кер. практики від бази практики

« ____ » _____ 200__ р

ЗАТВЕРДЖЕНО

Кер. практики від університету

« ____ » _____ 200__ р.

**ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН ПРОХОДЖЕННЯ
ПРАКТИКИ**

Студента гр. _____, спеціальності _____

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (місце практики)

Київ – 201__

Дата	Зміст роботи	К-ть годин	Форми і методи організації діяльності	Місце проведення	Відмітка про виконання
Перший тиждень					
Понеділок	1. Наставочна лекція з приводу проведення навчальної практики у школі		Бесіда з керівником практики	КНЛУ	
	2. Знайомство зі школою, в якій проходитиме практика, з шкільним психологом та особливостями його роботи		Бесіда з шкільним психологом	Гімназія №143, кабінет психолога	
Вівторок	1. Знайомство з документацією, яку необхідно заповнити під час проходження практики		Бесіда з шкільним психологом та керівником практики	Кабінет психолога	
	2. Вивчення зразків документації, заповнення документів та розробка індивідуального плану роботи		Самостійна робота. Погодження плану роботи з шкільним психологом, вчителем та керівником практики	Кабінет психолога	
Середа	1. Знайомство з класом		Бесіда з класним керівником, спостереження за діяльністю класу на уроках	4-Б клас	
	2. Оформлення спостереження		Самостійна робота	Кабінет психолога	
	3. Заповнення документації		Самостійна робота	Кабінет психолога	
Четвер	1. Вивчення психологічної проблематики класу		Бесіда з класним керівником та шкільним психологом	Кабінет психолога, 4-Б клас	
	2. Вивчення особливостей поведінки і взаємодії дітей у класі		Спостереження за діяльністю класу на уроках	Кабінет психолога, 4-Б клас	
	3. Оформлення спостереження		Самостійна робота	Кабінет психолога	
П'ятниця	1. Вивчення особливостей поведінки і взаємодії дітей у класі		Спостереження за діяльністю класу на уроках	4-Б клас	
	2. Вивчення особливостей поведінки одного учня		Спостереження під час уроків малювання, англійської мови	4-Б клас	
	3. Оформлення спостереження		Самостійна робота	Кабінет психолога	
Другий тиждень					
Понеділок	1. Вивчення особливостей поведінки і взаємодії дітей у класі				
	2. Вивчення особливостей поведінки та особистісних проявів одного учня				

	3. Заповнення документації, оформлення спостереження				
Вівторок					
Середа					
Четвер					
П'ятниця					
Третій тиждень					
Понеділок					
Вівторок					
Середа					
Четвер					
П'ятниця					
Четвертий тиждень					
Понеділок					
Вівторок					
Середа					
Четвер					
П'ятниця					
П'ятий тиждень					
Понеділок					
Вівторок					
Середа					
Четвер					
П'ятниця					

Робота на тиждень планується з розрахунку **20 годин на тиждень, тобто 4 години на день**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет _____ філології

Кафедра психології і педагогіки

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ДОСЛІДНИЦЬКЕ ЗАВДАННЯ

НА ТЕМУ: _____

Студента гр. _____, спеціальності _____

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

_____
(місце практики)

Науковий керівник:

Київ – 201_

СХЕМА ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА КЛАСОМ

Вступ. Коротко описуються завдання роботи.

Методика. Описуються способи збору матеріалу для складання „портрету”, порядок спостережень за досліджуванним та фіксації даних у щоденнику.

Мета:

Об’єкт спостереження (індивід або група)

Предмет спостереження (які саме сторони поведінки розкривають зміст психічних феноменів, які ми вивчаємо)

Ситуація спостереження (в яких випадках або за яких умов предмет дослідження виявляє себе найбільш чітко)

Спосіб спостереження (як спостерігали)

Тривалість загального часу спостереження і числа спостережень:

Способи реєстрації матеріалу (фіксація даних та ведення записів)

Результати. Складання поведінкового портрету.

Обговорення результатів. Перераховуються та класифікуються типи ознак, використаних в „портреті”. Визначаються допущені помилки спостереження, можливі способи поліпшення якості даних спостереження.

Висновки. Вказуються чи усі завдання було виконано.

До звіту обов’язково додається **щоденник спостережень**.

ОРІЄНТОВНА СХЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛАСУ

1. Загальні відомості про клас.

*Кількість учнів, з них хлопців та дівчат. Віковий склад. Коли і як було сформовано даний колектив і яких змін він зазнав за час свого існування.

2. Структура колективу та взаємовідносини.

*Чи є угруповання в колективі? *Чи існують конфлікти між окремими угрупованнями та їх лідерами? * Ступінь згуртованості та узгодженості дій учнів в класі (в школі, поза школою). *Формальні та неформальні лідери в класі. *Як вирішуються в класі питання допомоги учням, які її потребують? *Наявність в класі учнів, які перебувають в ізоляції. *Ставлення класу до новачків. *Особливості взаємин між хлопцями та дівчатами.

3. Ціннісні орієнтації класу.

*Рівень громадянської зрілості учнів класу. Які суспільно значущі інтереси мають місце? *Духовні запити та пріоритетні цінності. *Моральні якості особистості, які більш за все цінують в даному колективі, та якості, що викликають найбільший осуд.

4. Інтелектуальний розвиток класу.

*Загальна характеристика успішності в класі. *Дисципліна класу на уроках. *Ставлення до списування, підказок, шпаргалок. *Чи прислуховуються учні до думки своїх товаришів по класу? *Чи легко учні класу знаходять спільну мову при розв’язанні тих чи інших проблем? *Громадська думка в класі. Чи часто вона змінюється і під впливом яких чинників? *Життя класу після уроків. *Участь учнів у роботі гуртків, секцій, позашкільній діяльності. *Стан критики та самокритики у класі. Як сприймають учні класу критичні зауваження?

5. Емоційний клімат класу.

*Який настрій переважає в класі? *Чи хвилюють невдачі класу всіх учнів? *ЕМОЦІЙНЕ «благополуччя» чи «неблагополуччя» окремих учнів. *Чи вміють учні класу контролювати та регулювати свої емоції?

6. Польові характеристики класу.

*Чи здатний клас мобілізувати фізичні та духовні сили на подолання труднощів чи перепон? *Чи може клас швидко і самостійно приймати рішення. Прийнявши рішення, клас береться за його виконання чи зволікає з ним? *Чи завжди клас доводить справу до кінця? *Чи здатний клас на розумний і виправданий ризик?

7. Педагогічне керівництво класом.

*Особистість класного керівника. Стиль його взаємовідносин з класом. Авторитетність. Здійснення диференційованого та індивідуального підходів при роботі з учнями.

8. Загальні психолого-педагогічні висновки.

*Загальна характеристика рівня розвитку колективу класу. *Позитивні аспекти й недоліки в організації життя та діяльності класу. Рекомендації щодо подальшої роботи з конкретним класом.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УЧНЯ

1. Протягом педагогічної практики студент повинен вивчити одного учня того класу, в якому він проводить свою навчальну і виховну роботу, та скласти його характеристику. Доцільно вибирати такого учня, який більш-менш виразно виділяється своїми індивідуальними психологічними особливостями.

2. Перед тим, як почати вивчення учня, необхідно докладно познайомитися зі схемою характеристики, яка є орієнтовною програмою вивчення вікових та індивідуальних особливостей учня. Характеристика *повинна мати зв'язний характер, а не бути відповіддю на запитання, що подаються в схемі.*

3. Вивчення учня слід здійснювати такими шляхами:

- ознайомлення із шкільною документацією (класний журнал) з метою збору інформації про успішність учня, відвідування ним школи;

- бесіди про особливості учня та його поведінку з класним керівником, учителями-предметниками, бібліотекарем, керівником гуртка, який учень відвідує, та ін.;

- бесіди з батьками про особливості учня, стан його здоров'я, його захоплення, поведінку вдома, про труднощі, з якими зустрічаються батьки в його вихованні;

- бесіди з учнем про прочитані ним книжки, про те, які види діяльності його найбільше цікавлять, про його улюблених героїв, про мрії, про товаришів і характер товаришування і т. ін.;

- спостереження за розумовою діяльністю і поведінкою учня на уроках, під час дозвілля (на перервах, вечорах, екскурсіях тощо);

4. Дані педагогічних спостережень, анкетування, тестування та ін. слід систематично й ретельно фіксувати у щоденнику педагогічних спостережень.

5. Характеристика учня, складена студентом-практикантом, обов'язково візується класним керівником і здається наприкінці педагогічної практики своєму керівникові від кафедри педагогіки чи психології для оцінки.

СХЕМА ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТУ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА УЧНЕМ

1. Результати спостереження за учнем (виділити критерії)

Мета:

Завдання роботи:

Предмет спостереження: поведінка учня в умовах навчального процесу під час шкільних занять та на перервах.

Критерії спостереження – поведінкові прояви:

- Окремі особливості зовнішнього вигляду, які мають значення для характеристики людини, яку спостерігаємо (стиль одягу і зачіски досліджуваного, наскільки він прагне у своїй зовнішності „бути таким як усі” або виділятися, привертати до себе увагу; байдужий до свого зовнішнього вигляду або надає йому особливого значення). Які елементи поведінки це підтверджують, в яких ситуаціях?

- Пантоміміка (постава, особливості ходи, жестикуляції, загальна скутість або, навпаки, свобода рухів досліджуваного, характерні індивідуальні пози).

- Міміка (загальний вираз обличчя, стриманість, виразність міміки, в яких ситуаціях міміка буває особливо жвавою, в яких – скутою).

- Мовленнєва поведінка (мовчазність, говірливість, багатослів'я, лаконізм; стилістичні особливості, зміст і культура мовлення; інтонаційне багатство, включення у мовлення пауз, темп мовлення).

- Поведінка по відношенню до інших людей – положення у колективі и ставлення до цього, спосіб встановлення контакту, характер спілкування (ділове, особистісне, ситуативне, співробітництво, егоцентризм), стиль спілкування (авторитарний, з орієнтацією на співбесідника, орієнтація на себе), позиція у спілкуванні (активна, пасивна, споглядальна, агресивна, прагнення до домінування); наявність протиріч у поведінці – демонстрація різних, протилежних за змістом способів поведінки в однотипних ситуаціях (в яких саме?).

- Поведінкові прояви відношення (ставлення) до самого себе (до своєї зовнішності, недоліків, переваг, можливостей, до своїх особистих речей).

- Поведінка в психологічно-значущих ситуаціях (під час виконанні завдання, в ситуації конфлікту).

- Поведінка в основні діяльності (навчання, праця і т.д.)

- Приклади характерних індивідуальних вербальних штампів, а також висловлювань, які характеризують світогляд, кругозір, інтереси, життєвий досвід.

Оформлення звіту

1. **Вступ.** Коротко описуються завдання роботи.
2. **Методика.** Описуються способи збору матеріалу для складання „портрету”, порядок спостережень за досліджуваним та фіксації даних у щоденнику.
3. **Результати.** Складання поведінкового портрету.
4. **Обговорення результатів.** Перераховуються та класифікуються типи ознак, використаних в „портреті”. Визначаються допущені помилки спостереження, можливі способи поліпшення якості даних спостереження.
5. **Висновки.** Вказуються чи усі завдання було виконано.
6. До звіту обов'язково додається **щоденник спостережень**.

2. План діагностичної бесіди з учнем

3. План індивідуального психодіагностичного дослідження / або результати психодіагностичного дослідження особистості учня

ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Мета:

- Обладнання:** - (діагностика пізнавальної сфери та інтелекту);
- (діагностика емоційної та особистісної сфери) опитувальники та проєктивні методики;
- (діагностика мотиваційної та вольової сфери).

Бланки методик (див. дотримання вимог оформлення)

Оформлення звіту

1. **Дані про досліджуваного** – вік, стать, освіта, сімейний стан, сімейна ситуація (з ким живе, наявність батьків, братів, сестер і т.д.), інші дані
2. **Діагностична ситуація** (ситуація під час дослідження): описати стан досліджуваного, його ставлення до дослідження, мотивацію, швидкість роботи; відзначити інші фактори, які можуть вплинути на результати.
3. **Опис результатів**
  - 3.1. **Опис методик:** опис шкал.
  - 3.2. **Мета дослідження** – до кожної методики встановлюємо що саме ми будемо діагностувати за допомогою цього тесту, які психологічні характеристики (за шкалами).
  - 3.3. **Опис результатів** - за кожною методикою окремо (шкальні оцінки, особистісні профілі і т.д.), опис **кількісних та якісних показників**, (бланки з відповідями досліджуваного наводяться у додатках)
  - 3.4. **Інтерпретація результатів** – написати якомога повну і докладну інтерпретацію результатів **по кожному опитувальнику** (інтерпретація більше для психолога), обґрунтувати свої висновки (інтерпретації) даними дослідження.
(п. 3.1-3.4 – описуються для кожної методики окремо)
4. **Висновок:**
  - Загальна комплексна характеристика особистості (яка ґрунтується на співставленні даних різних методик).
  - Постановка психологічного діагнозу.

Література:

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ РОЗВИВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ

За книгою М.Р.Бітянової
„Практикум по психологическим
играм с детьми и подростками”
– СПб, 2002. – С.229-237

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА ГРА „ПЕРСПЕКТИВА” (за М.Бітяновою) Час – 1, 40

Місце проведення: аудиторія

Особливості: гра „Перспектива” є одним з етапів профорієнтаційної роботи. Гра демонструє причинно-наслідкові зв'язки між вибором, рішеннями, що приймаються і їх наслідкам, а відтак вказує учням на скільки відповідально необхідно відноситись до вибору життєвої стратегії, показує можливість і необхідність планувати своє майбутнє.

Основна мета: допомогти старшокласникам, які визначаються у виборі професійного навчання, більш свідомо підійти до свого майбутнього, усвідомити взаємозв'язок різних життєвих етапів і подій.

Корекційна мета: скоригувати уявлення про майбутню професію, отримати знання про нові

Ігрова мета: спробувати спланувати своє майбутнє, подивитись на результати, які можуть бути і у разі необхідності, навчитись змінювати плани.

Матеріали і вимоги до гри: 3-4 набори воскових олівців, маркерів, фломастерів різних кольорів,

- ручки, папір
- ватман,
- бланки залікових листків
- тексти тестів
- таблички з цілями зібрання,
- плакат з переліком видів діяльності студентів,
- листи ватману з переліком життєвих цілей, на одному листку – одна мета,
- листи кольорової паперу: жовтий, червоний, зелений, синій, коричневий,
- магнітофон.
- Музичний запис „Шкільні роки”
- Кульки
- **Учасники:** учні 9 класів, класний керівник, психолог чи соціальний працівник

Сценарій гри

Тематична розминка і занурення в ігрову ситуацію відбувається в окремому приміщенні.

Ведучий. Діти, сьогодні нам потрібно зробити велику справу. У вас буде можливість уявити своє майбутнє, спланувати його, може бути те, що зміниться в ньому чи відношення до нього, про щось замислитись. Можливо, в процесі гри у вас з'являться якісь питання, бажання щось обговорити з ведучими. Ви зможете це зробити на консультації з психологом чи на класному часі. Гра складається з декількох етапів, кожен з яких буде зафіксовано у вас в „заликовому листі”.

Ведучі переводять учнів в хол перед актову залу чи класом, де вже звучить музика «Школьные годы чудесные...». Роздаються «заликові листи», учні по одному заходять в актову залу, двері за ними гучно закривають на замок. Музика обривається.

В залі всі присутні сідають в коло на стільці.

Перший ведучий. Уявіть собі, що ви прощаєтесь зі школою: випускний бал закінчився, ви розійшлись по домівках. Шкільне життя позаду... Які почуття відчувають зараз випускники? Поділіться, будь ласка.

Перший ведучий обговорює з учасниками їх почуття. В кінці обговорення другий ведучий кладе в центр кола маркери, фломастери.

Перший ведучий. Тепер я прошу вас вибрати колір свого почуття і позначити його в заліковому листі. Після того, як учні закінчать роботу вони повертаються на свої місця, ведучі роздають кожному по половині листа А4.

Перший ведучий. Напишіть кожний на своєму листку основні чинники, принципи і думки, які впливають на вибір майбутньої професії. Після того як завершите, поверніть листок групі і тримайте його так, щоб інші могли прочитати.

Другий ведучий. Другий ведучий допомагає учасникам скорегувати висловлювання. Якщо серед гравців є діти, в плани яких не входить продовжувати освіту далі, другий ведучий пропонує їм пояснити свою позицію.

Перший ведучий. Тепер підійдіть і покладіть на плече тій людині, чий погляд вам найближчі чи цікаві.

Учнів об'єднують в групи.

Перший ведучий. Тепер в групах складіть список аргументів на захист свого принципу вибору професії: чому саме він здається вам основним чи важливим для вас.

Групи представляють списки своїх аргументів. Другий ведучий організовує дискусію з обговоренням принципових позицій: що важливіше – забезпечити достаток родині чи реалізувати себе, чи морально приносити користь чужим людям в шкоду своїм дітям і т.д. Якщо серед учасників є діти, в чий плани не входить навчання у ВНЗ, ведучий пропонує їм аргументувати свою позицію.

Перший ведучий. Ще раз подумайте про принцип за яким ви обираєте свою майбутню професію. Вирішіть, чи залишаєтесь Ви в своїй групі чи хотіли б перейти в іншу, чий погляд вам здались найближчими? Учасники переходять.

Перший ведучий. Запишіть свій принцип вибору професії в «заліковий лист».

Другий ведучий Другий ведучий роздає кожному учаснику лист з текстом тесту. Учасники, які не бажають продовжувати подальшу професійну освіту, самостійно обдумують і записують значущі для них життєві цілі на найближчі 5 років після закінчення школи.

Перший ведучий. Я зачитую вголос текст тесту, а ви обираєте варіанти відповідей, які відображають вашу точку зору. На кожне питання можна вибрати тільки одну відповідь. Після вибору відповіді слід відмітити в «заліковому листку» колір, який відповідає кольору вибраної вами відповіді в тесті. При завершенні тестування у вас має бути відмічено чотири кольори.

Поки один ведучий працює з тестом, інший розвішує на стінах чи стендах великі листки та листки (А4) кольорового паперу.

Перший ведучий. Тепер подивіться на кольори обраних вами кольорів. Який колір ви обирали найчастіше? Підійдіть до великого квадрату також кольору. Якщо ви набрали порівну різних кольорів, то залишайтеся на місці і послухайте, що означає кожний колір.

Один ведучий називає цілі студентства і розшифровує їх, прикріплюючи листок з відповідним кольором з назвою цієї мети: жовтий стати професіоналом, червоний – можливість працювати по професії за дипломом і за отриманими знаннями, зелений – активне студентське життя, синій – влаштованість особистого життя, коричневий – кар'єрна налаштованість.. Важливим моментом на цьому етапі є розмежування для учнів двох схожих на перший погляд цілей – стати професіоналом і можливість працювати за професією за допомогою диплома і отриманих знань. Ведучий може пояснити учням, що стати професіоналом за 5 років навчання в ВНЗ - досить важке завдання. Частіше становлення професіонала відбувається вже після закінчення вузу в процесі отримання

професійного досвіду, але це, як правило, вимагає протягом певного часу після закінчення навчання роботу не в самих престижних і добре оплачуваних місцях, перш ніж стати професіоналом з великої букви і з гарною зарплатнею.

Перший ведучий. Зараз ті, у кого було порівно різних кольорів, виберіть мету студентства, яка вам найближча, назвіть нам її і підійдіть до плакату з відповідним кольором. Всі учасники можуть вирішити, залишитись їм в своїй групі чи перейти в іншу, чия мета здається більш правильною. (Учасники переходять.) Занесіть, будь ласка, ваші цілі в «залікові листи».

Діти об'єднуються в групи за обраними цілям студентства, заповнюють «залікові листи», учасники, які працюють самотійно представляють і записують свої цілі.

Перший ведучий. Зараз ви будете працювати в групах, які об'єднані однією ціллю студентства. Ми дамо кожній групі плакат з різними видами діяльності студента. Ваше завдання - вибрати зі змісту справи і заняття студента, який навчається в ВУЗі з тією ж метою, що і ви.

Ведучі роздають групам по плакату (Таблички зі змістом цілей студентства), учні складають список справ студента. Ведучі в жартівливій формі коректують роботу груп. Учасники, які бажають далі продовжувати професійну освіту, складають і записують перелік справ і занять, які необхідні для досягнення поставленої мети.

Перший ведучий. Тепер складемо режим життя студента протягом одного тижня, в якому мають бути відображені всі зафіксовані вами справи.

Учні складають і зачитують іншим групам режим тижня. Учасники, в чиї плани не входить отримання професійної освіти далі, складають і записують свій режим.

Другий ведучий. Уявіть, що ви 5 років живете в тому режимі, який ви тільки що прочитали. Що ви відчуваєте?

Перший ведучий організовує обговорення, в кінці якого учасникам, які залишились незадоволеними складеними режимом, пропонується перейти в іншу групу, план якої їм є ближчим.

Другий ведучий. Запишіть в «залікові листи», з яким багажем знань, умінь, навичок, з якими новими особистісними якостями ви вийдете з ВУЗу через 5 років прожитих за вашим планом життя. Зачитайте вголос свій «багаж».

Учні зачитують свій «багаж», обговорюють, потім всі учасники сідають в загальне коло.

Перший ведучий. У кожної людини є якісь життєві цілі - те, чого хотілось би досягнути, те, заради чого має сенс жити. Вони можуть бути дуже різні: для когось найважливіше всього - щаслива родина, для когось – вдала кар'єра чи життя, наповнене різними переживаннями.

Другий ведучий роздає кожному учаснику листок з переліком різних життєвих цілей.

Перший ведучий. Деякі з цих цілей легко поєднуються з іншими, деякі заперечують одна одній - наприклад, важко поєднувати серйозну кар'єру з створенням міцної родини. Часто доводиться чимось пожертвувати заради самої важливої, самої значущої мети. Зараз я прошу подумати, яка з перерахованих цілей (чи, можливо, її немає в списку) є для вас самою головною.

В залі підіймають сценічна завіса, за ним ведучими були напередодні вивішені листи ватману з написаними життєвими планами (на кожному листі – одна мета). Ведучий стоїть біля завіси і по одному впускає за неї учасників, які визначились з вибором мети життя. Учасники проходять за завісу і стають біля листів.

Перший ведучий. Зараз кожний з вас може назвати важливу життєву мету і обґрунтувати свій вибір: який особистий зміст вкладаєте в мету, що під нею розумієте, чому саме ця мета є для вас важливою?

Учасники озвучують і коментують свій вибір, ведучі організовують обговорення.

Перший ведучий. Запишіть обрану вами життєву мету в „заліковий лист”.

Другий ведучий. А тепер подивіться в свої „залікові листи”. Як співвідносяться ваші записи? Можливо, вам щось не зрозуміло?

Діти обговорюють отримані результати.

Цей етап - кульмінація гри. Діти отримують наочний результат своєї роботи: у когось з'являється чітка узгодженість життєвих планів. У когось – невідповідність різних життєвих планів. Наприклад, метою життя дівчини є щасливе сімейне життя, а вона на 5 років віддала серйозному професійному становленню, у хлопця мета – кар'єра, а він в студентські роки вів „активне студентське життя”. Безумовно, всі випадки потребують акцентуванні на грі, ведучому слід бути готовим до надання емоційної підтримки, до індивідуальної консультації.

Другий ведучий Велика подяка всім за співпрацю, я прошу здати мені „залікові листи”, зустрічаємось через 10 хвилин в кабінеті для обговорення гри.

Учні розходяться, ведучі готуються до обговорення, для якого бажано організувати інше приміщення (це допоможе учням швидше вийти з ігрової ситуації).

Перший ведучий. Наша гра закінчилась. Якими думками, почуттями, станами вам хочеться поділитись? Може, хтось хоче задати питання ведучим чи один одному? Дякуємо Вам за роботу!

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Аникеева Н. П. Воспитание игрой : кн. для учителя / Н. П. Аникеева. – М. : Просвещение, 1987. – 144 с.
2. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологи / Б. Ц. Бадмаев. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 304 с.
3. Боярчук В. К. Методика преподавания психологии в вузе / В. К. Боярчук. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского Университета, 1982.
4. Большаков В. Ю. Психотренинг социодинамика, упражнения игрой / В. Ю. Большаков. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 384с.
5. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – М. : Независимая фирма «Класс», 2001. – 336 с.
6. Бурлачук Л. Ф. Исследование личности в клинической психологии / Л. Ф. Бурлачук. – К. : Вища школа, 1979.
7. Буянов М. И. Основы психотерапии детей и подростков / М. И. Буянов. – К. : Вища школа, 1992.
8. Єфремцева С. А. Тренінг спілкування для старшокласників / С. А. Єфремцева. – К. : Інститут психології АПН України, 1994. – 76 с.
9. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни / С. В. Ковалев. – М. : Просвещение, 1991. – 143 с.
10. Лещинська Е. А. Тренінг общения для учащихся 4-6 классов [Текст] : программа и метод. рекомендации для психолог. кружка «Учимся общению» / Е. Лещинская ; ред. Ю. Гильбух ; АПН Украины, Ин-т психологии. – 3.изд. – К. : [б.в.], 1994. – 31 с.
11. Лендрет Г. Л. Игровая терапия: искусство отношений / Г. Л. Лендрет. – М. : Институт практической психологии, 1998. – 368 с.
12. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации: описание и руководство к использованию / отв. ред. А. Ф. Кудряшев. – Петрозаводск : Петроком, 1992. – 318 с.
13. **Общая психодиагностика** / под. ред. А. А. Бодалев, В. В. Столин, В. С. Аванесов. – СПб. : Изд-во «Речь», 2000. – 440 с.

Навчальні посібники

1. Айви А. Е. Психологическое консультирование и психотерапия: методы, теории и техники / А. Е. Айви, М. Б. Айви, Л. Саймэк-Даунинг. – М., 1999. – 487 с.
2. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості: Навч. посібник / О. Ф. Бондаренко. – Харків, 1996. – 220 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

4. Власова Т. В. Дети с отклонениями в развитии / Т. В. Власова, М. С. Певзнер. – М., 1997.
5. Горноста́й П. П. Теория и практика психологического консультирования. Проблемный подход / П. П. Горноста́й, С. В. Васьяковская. – К. : Наукова думка, 1995. – 128 с.
6. Гинецинский В. И. Введение в методику преподавания психологии / В. И. Гинецинский. – Л. : ЛГУ, 1983.
7. Двіжона О. В. Методика викладання психології: Навчальний посібник / О. В. Двіжона, І. С. Руснак. – Чернівці : Рута, 2006. – 231 с.
8. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання: Навчальний посібник для педагогів і шкільних психологів / Т. Д. Ілляшенко, Н. А. Бостун, Т. В. Сак. – К. : ІЗМН, 1997. – 128 с.
9. Дети с нарушениями общения / Под ред. К. С. Лебединской, О. С. Никольской, Е. Р. Баенской. – М.: Просвещение, 1989.
10. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. пособие / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.
11. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования / Р. Кочюнас. – М. : Академический проект, 1999. – 240 с.
12. Лурия А. Р. Умственно отсталый ребенок / А. Р. Лурия. – М., 1991.
13. Немов Р. С. Психология. Психология образования / Р. С. Немов. – М., 1991. – 496 с.
14. Немов Р. С. Психология : [Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений]. [В 3 кн.] / Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика / Р. С. Немов. — М. Просвещение: ВЛАДОС, 1995. - С. 146.
15. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы / Л. Ф. Обухова. – М. : Тривола, 1998. – 352 с.
16. Пайнс Е. Практикум по социальной психологии / Е. Пайнс, К. Маслач. – СПб. : Питер, 2000. – 528 с.
17. Рабочая книга практического психолога. Технология эффективной профессиональной деятельности / под. ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М. : Изд. Дом «Красная площадь», 1996.
18. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс , К. Долджин. – СПб. : Питер, 2010. – 816 с.
19. Стадненко І. М. Нариси з психології розумово відсталої дитини / І. М. Стадненко. – К. : Рад. шк., 1967. – 114 с.
20. Юри У. Преодолевая «нет» или переговоры с трудными детьми / У. Юри. – М. : Наука, 1993. – 127 с.
21. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

Додаткова література

1. Бондаренко А. Ф. Язык. Культура. Психотерапия: сборник научных статей / А. Ф. Бондаренко. – К. : Кафедра, 2012. – 416 с.
2. Гірник А. М. Тренінг комунікативних умінь : методичні матеріали / А. М. Гірник // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 1. – С. 21–24.
3. Практическая психология в тестах, или как научиться понимать себя или других / Сост. Р. Римская, С. Римский. – М. : АСТ-прес, 1999. – 393 с.
4. Рабочая книга школьного психолога /И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова и др.; Под ред. И.В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 1991. – 303 с.
5. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: в двух книгах. – М. : Владос, 1995.
6. Рудестам Е. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
7. Корнєв М. Н. Соціальна психологія. Підручник / М. Н. Корнєв, А. Б. Коваленко. – К. , 1995. – 304 с.
8. Цзен Н. В. Психотренинг: игры и упражнения / Н. В. Цзен, Ю. В. Пахомов. – М.: Независимая фирма «Класс», 1999. – 272 с.

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ

Дослідження закономірностей розподілу уваги

Тема завдання. Прослідкувати особливості діяльності в ситуації розподілу уваги, ознайомитися з процедурою визначення властивостей уваги.

Вступ. *Розподіл уваги* означає одночасне зосередження її на двох різних видах діяльності.

Людина часто змушена розподіляти свою увагу між двома або кількома видами діяльності або швидко перемикає її з однієї діяльності на іншу. Цього вимагають багато сучасних професій. Наприклад, оператор, керуючий рухомих об'єктом, повинен одночасно спостерігати за показаннями приладів, навколишнім оточенням, що змінюється, здійснювати управління.

Перші експерименти з вивчення розподілу уваги почалися у 1887 році, коли французький психолог Ф. Полан виявив у себе здатність, декламуєчи знайомий вірш, писати одночасно інші вірші. Він міг декламувати поему, множити числа, і, за його словами, жодна з операцій при цьому не сповільнювалася. Природно, виконання одночасно двох діяльностей може призводити до часткового, а іноді і до повного порушення однієї з них. Так, якщо досліджуваний виконує прості арифметичні дії і одночасно слухає розповідь про те, як їх відтворити, то продуктивність його роботи знижується до 57-60%. Зазвичай при дослідженні розподілу уваги досліджуваному пропонується виконувати окремо і одночасно два завдання. Пропоновані завдання можуть бути або однорідними, або різнорідними і мати різну ступінь складності. Необхідно підбирати завдання, що допускають чисельне вираження ступеня успішності їх виконання. В експерименті порівнюється ефективність одночасного і роздільного виконання завдань, на підставі чого робиться висновок про особливості розподілу уваги.

Для визначення закономірностей розподілу уваги використовується коректурний тест, запропонований у 1895 р. французьким психологом Б. Бурдоном. Результати, отримані за його допомогою, легко піддаються кількісній обробці. В даному завданні для вивчення розподілу уваги застосовується варіант коректурної проби (Додаток III). Коректурна таблиця Б. Бурдона містить 30 рядків по 30 літер у кожній. Досліджуваний, переглядаючи коректурну таблицю рядок за рядком, повинен протягом 5 хвилин якнайшвидше різними способами закреслювати літери С і К, а букву А обводити кружком. У результаті експерименту отримують такі дані: кількість переглянутого матеріалу, що вимірюється або в рядках, або в окремих символах (буквах), кількість пропущених букв, кількість неправильно закреслених букв. По суті ці дані характеризують міру продуктивності і міру точності роботи досліджуваного. На їх підставі виводиться узагальнена оцінка його роботи.

Показник точності роботи А обчислюється за формулою:

$$A = \frac{\sum_{+}}{\sum_{+} + O},$$

де $\sum_{+}$ – число правильно закреслених знаків; O – число пропущених знаків.

Якщо досліджуваний не допускає жодного пропуску, цей показник дорівнює одиниці; при наявності помилок він завжди менше одиниці. Показник продуктивності роботи Е обчислюється за формулою $E = S \cdot A$, де S – число всіх переглянутих знаків. Він характеризує не тільки чисту продуктивність – правильно сприйняті знаки з числа переглянутих, але має і деяке прожективне значення. Наприклад, якщо протягом 5 хвилин досліджуваний переглянув 1500 знаків і з них правильно оцінив 1350, то з певною ймовірністю можна передбачити його продуктивність протягом більш тривалого часу.

Процедура дослідження. Досліджуваний заданими способами закреслює і обводить кружком певні літери. Для того, щоб враховувати динаміку продуктивності роботи за кожну хвилину, експериментатор після закінчення кожної хвилини говорить слово «риси». Досліджуваний повинен відзначити вертикальною рисою на рядку таблиці те місце, якому

відповідав момент проголошення експериментатором слова «рися», і продовжувати роботу далі. Кінець роботи також відзначається вертикальною рисою.

Інструкція досліджуваному: «Переглядаючи зліва направо кожен рядок коректурної таблиці, викреслюйте літери С і К і обводіть літеру А. Після того як експериментатор скаже слово «рися», на рядку поставте вертикальну риску і продовжуйте роботу».

Обробка результатів

1. Необхідно визначити продуктивність роботи по хвилинах і в цілому за серію, тобто підрахувати кількість переглянутих букв S , число закреслених букв Σ і кількість помилок O . Помилкою вважається пропуск тих літер, які повинні бути закреслені, а також неправильне закреслення. Результати цієї обробки занести в таблицю (див. Додаток I).

2. На підставі отриманих кількісних даних побудувати графіки динаміки продуктивності роботи по хвилинах (див. Додаток II).

3. За сумарними даними кожної серії обчислити: а) показник точності роботи $A =$ (точність обчислень 0,01); б) показник чистої продуктивності $E = S \cdot A$ (точність обчислень дорівнює 1) і внести ці показники в таблицю.

Зразок зведеної таблиці показників E та A

Показник	
A	
E	

4. Накреслити порівняльну діаграму показників E і A .

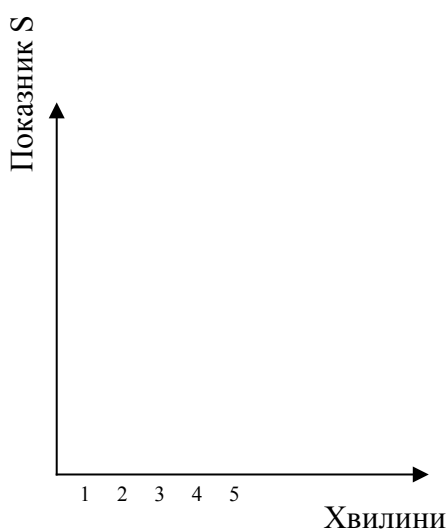
Додаток I

Зведена таблиця результатів (щохвилини)

1 хвилина			2 хвилина			3 хвилина			4 хвилина			5 хвилина		
S_1	Σ_1	O_1	S_2	Σ_2	O_2	S_3	Σ_3	O_3	S_4	Σ_4	O_4	S_5	Σ_5	O_5

Додаток II

Графік динаміки продуктивності роботи (щохвилини)

Такі ж графіки будуються для показників Σ і O .

Додаток III

Матеріал до коректурної проби

Досліджуваний: _____

Дата: _____

НКЕЛЫСНЛСАКЕКХЕВСКХДРКМБЭГКЗРУЦНКЕ
ИХЕИСТЛВКЛШЮЮГКПУВГЛДТСЯКШВЫЛЯБЖ
СНАУХСРКЛМВЗГЛПОАЫФЭХЬМВКЛНМЧКЛСН
РТКСВХЕИВЛКТЧКЛХДБВНЛАСВИДЗГВКЛТРТК
КТВЕСНАИСЕКНУХНАСНИВПЕИТХДБЮЖЪЛЩ
ГОШЛОГРИНПМАЕКСВЦФПКМИНОРТЛЗЮХТЭ
РНМУНГШЗДЛХОБРМПСКВФАУМСНКТИЛДЗХ
БТКВУЗНАЛИДИМРАНКВДШБТСВФХБЭКЛАИС
ШОВХОЛБАНОВСПЛОЙШРАЛГОСТДИБКПВСБ
ГЛКРПРИКОВЛТМНУДХБСРЛГДКУФСТМЛНОЛ
КСВХЕМВАИМСКАЛДГТЕВДХДБИТХГКУКЛМКС
НКЕЛЫСНЛСАКЕКХЕВСКХДРКМБЭГКЗРУЦНК
ВХЕИСТЛВКЛЩЮГКПУВГЛДТСЯКШВЫЛЯБЖВХ
СНАУХСРКЛМВЗГЛПОАЫФЭХЬМВКЛНМЧКЛСИ
РТКСВХЕИВЛКТЧКЛХДБРНКАСВИДЗГВКЛТРТК
КШВЕСНАИСЕКНУХНАСНИВПЕИТХДБЮЖЪЛЩ
ГОШЛОГРИНПМАЕКСВЦФПКМИНОРТЛЗЮХТЭ
РНМУНГШЗДЛХОБРМПСКВФАУМСНКТИЛДЗХ
БТКВУЗНАЛИДИМРАНКВДШБТСВФХБЭКЛАИС
ШОВХОЛБАНОВСПЛОЙШРАЛГОСТДИБКПВСБ
ГЛКРПРИКОВЛТМНУДХБСРЛГДКУФСТМЛНОЛ
КСВХЕМВАИМСКАЛДГТЕВДХДБИТХГКУКЛМКС
НКЕЛЫСНЛСАКЕКХЕВСКХДРКМБЭГКЗРУЦНЫ
ВХЕИСТЛВКЛЩЮГГКПУВГЛДТСЯКШВЫЛЯБЖ
СНАУХСРКЛМВЗГЛПОАЫФЭХЬМВКЛНМЧКЛСН
РТКСВХЕИВЛКТЧКЛХДБРНКАСВИДЗГВКЛТРУЧ
КШВЕСНАИСЕКНУХНАСНИВПЕИТХДБЮЖЪЛЩ
ГОШЛОГРИНПМАЕКСВЦФПКМИНОРТЛЗЮХТЭ
РНМУНГШЗДЛХОБРМПСХВФАУМСНКТИЛДЗХР
БТКВУЗНАЛИДИМРАНКВДШБТСВФХБЭКЛАИС
ШОВХОЛБАНОВСПЛИШРАЛГОСТДИБКПВСБК
ГЛКРПРИКОВЛТМНУДХБСРЛГДКУФСТМЛНОЛ
КСВХЕМВАИМСКАЛДГТЕВДХДБИТКГКУКЛМВИ

Тест «Малюнок сім'ї»

Вважають, що ідея використання малюнка сім'ї для діагностики сімейних відносин виникла у дослідників, серед яких згадують роботи В. Хьюлса, А.І. Захарова, Л. Кормана та інших. **Мета** застосування даної проєктивної методики: виявлення особливостей внутрішньо-сімейних відносин. **Завдання**: на основі виконання зображення, відповідей на питання оцінити особливості сприйняття і переживань дитиною відносин у сім'ї.

Інструкція

Існує кілька варіантів інструкції (для різного контингенту, різних випадків).

Інструкція 1: «Намалюй свою сім'ю». При цьому не рекомендується пояснювати, що означає слово «сім'я», а якщо виникають питання «що намалювати?», необхідно лише ще раз повторити інструкцію. При індивідуальному обстеженні час виконання завдання зазвичай триває 30 хвилин, при груповому виконанні тесту – 15-30 хвилин.

Інструкція 2: «Намалюй свою сім'ю, де всі зайняті звичайною справою».

Інструкція 3: «Намалюй свою сім'ю, якою ти її собі уявляєш».

Інструкція 4: «Намалюй свою сім'ю, де кожен член сім'ї зображений у вигляді фантастичної істоти».

Інструкція 5: «Намалюй свою сім'ю у вигляді метафори, якогось образу, символу, який виражає особливості вашої сім'ї». Звичайно, ця інструкція підійде для дорослих освічених досліджуваних.

Отримання додаткової інформації

При індивідуальному тестуванні необхідно зазначити в протоколі наступне:

- а) послідовність малювання деталей;
- б) паузи більше 15 секунд;
- в) стирання деталей;
- г) спонтанні коментарі дитини;
- д) емоційні реакції та їх зв'язок із зображуваним змістом.

Після виконання завдання необхідно отримати максимум додаткової інформації (вербальним шляхом).

Зазвичай ставлять запитання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять? Хто це придумав?
4. Їм весело або нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з них самий нещасний? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильна робити. Тому, якщо вона не відповідає на них або відповідає формально, не треба наполягати на експліцитній відповіді.

При опитуванні психолог повинен з'ясувати зміст намальованого дитиною почуття: почуття до окремих членів сім'ї, чому дитина не намалювала кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося). Слід уникати прямих запитань, не наполягаючи на відповіді, тому що це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проєктивні питання (наприклад: «Якби замість пташки була намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?» тощо).

Можна задати дитині для вибору рішення ситуації, які мають виявити позитивні і негативні почуття до членів сім'ї.

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав із собою?
2. Уяви, що вся твоя сім'я йде в гості, але один із вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?
3. Ти будеш із конструктора будинок (вирізаєш паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш .... квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

Обробка результатів

Обробка результатів проводиться за наступною схемою:

№	Виділені ознаки	Позначки про наявність ознак
1	Загальний розмір малюнка	
2	Кількість членів сім'ї	
3	Відповідні розміри членів сім'ї	
	матір	
	батько	
	сестра, брат	
	дідусь, бабуся	
	інші члени сім'ї	
4	Відстань між членами сім'ї Наявність будь-яких ознак між ними	
5	Наявність тварин	
6	Вид зображення: - схематичне зображення - реалістичне - естетичне в інтер'єрі, - на фоні пейзажу тощо - метафоричне зображення в русі, дії	
7	Ступінь прояву позитивних емоцій (в балах 1, 2, 3 ...)	
8	Ступінь акуратності виконання завдання	

При виконанні завдання за даними інструкціями оцінюється наявність або відсутність спільних зусиль у тих чи інших ситуаціях, які зображені, яке місце приділяє їм дитина, що виконує тест і т.ін.

Інтерпретація теста

На підставі особливостей зображення можна визначити:

1. Ступінь розвитку образотворчої культури, стадію образотворчої діяльності, на якій знаходиться дитина; примітивність зображення або чіткість і виразність образів, витонченість ліній, емоційну виразність;

2. Особливості стану дитини під час малювання. Наявність сильної штриховки, маленькі розміри часто свідчать про несприятливий фізичний стан дитини, ступінь напруженості, скутості і т.ін., тоді як великі розміри, застосування яскравих кольорних відтінків часто говорять про зворотне: хороший настрій, розкутість, відсутність напруженості і втоми;

3. Особливості сімейних відносин і емоційне самопочуття дитини можна визначити за ступенем вираженості позитивних емоцій у членів сім'ї, їх близькості (стоять поруч,

взявшись за руки, роблять щось разом або хаотично зображені на площині аркуша, далеко відстоять один від одного, сильно виражені негативні емоції і т.ін.).

У малюнках (по Л. Корману) аналізують:

а) графічну якість (характер ліній, пропорції фігур, використання простору, акуратність);

б) формальну структуру (динамічність малюнка, розташування членів сім'ї), зміст (аналіз змісту).

Паралельно з традиційним проведенням обстеження (читання і виконання завдання) пропонують спеціальні питання, що підштовхують досліджуваного до обговорення теми відносин в сім'ї (наприклад: «Хто в сім'ї найгірший?»), передбачають прямий позитивний або негативний вибір (наприклад: «Батько задумав поїздки в автомобілі, але в ньому не вистачає місця для всіх. Хто залишиться вдома?»), а також питання, уточнюючі в процесі бесіди зміст намальованої ситуації для дитини. «Малюнок сім'ї» доступний і дітям зі знизеним інтелектуальним розвитком.

Методика «Малюнок сім'ї» доступна і зручна в застосуванні в умовах психологічного консультування, значуща з точки зору вибору тактики діяльності психолога-консультанта з психологічної корекції порушень міжособистісних відносин, так як дає уявлення про суб'єктивну оцінку дитиною своєї сім'ї, свого місця в ній, про її відносини з іншими членами сім'ї. У малюнках діти можуть висловити те, що їм важко буває висловити словами, тобто мова малюнка більш відкрито і щиро передає зміст зображеного, ніж вербальна мова.

Внаслідок привабливості і природності завдання ця методика сприяє встановленню хорошого емоційного контакту психолога з дитиною, знімає напругу, що виникає в ситуації обстеження. Особливо продуктивне застосування малюнка сім'ї в старшому і молодшому дошкільному віці, тому що отримані результати мало залежать від здатності дитини вербалізувати свої переживання, від її здатності до інстропекції, здатності «вжитися» в уявну ситуацію, тобто від тих особливостей психічної діяльності, які істотні при виконанні завдань, заснованих на вербальній техніці.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОЕКТИВНОЇ МЕТОДИКИ «МАЛЮНОК СІМ'Ї»

Аналіз процесу малювання

Інтерпретація процесу малювання реалізує тезу про те, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думки, актуалізація почуттів, напруга, конфлікти, які відображають значущість певних деталей малюнка дитині. Інтерпретація процесу малювання вимагає творчого включення всього практичного досвіду психолога, його інтуїції.

Першим зображується найбільш значимий, головний або найбільш емоційно близький член сім'ї. Як правило, це той, хто більше часу буває з дітьми, більше, ніж інші приділяє їм увагу.

Як правило, діти, отримавши завдання намалювати сім'ю, починають малювати членів сім'ї. **Деякі ж діти спершу, малюють різні об'єкти**, лінію підстави, сонце, меблі і т. ін.. І лише в останню чергу приступають до зображення людей. Така послідовність виконання завдання є своєрідною захисною реакцією, за допомогою якої дитина відсуває неприємне їй завдання в часі. Найчастіше це спостерігається у дітей із неблагополучною сімейною ситуацією, але це також може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом.

Повернення до малювання тих же членів сім'ї, об'єктів, деталей вказує на їх значущість для дитини.

Паузи перед малюванням певних деталей, членів сім'ї найчастіше пов'язані з конфліктним ставленням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів. На несвідомому рівні дитина ніби вирішує, малювати їй чи ні людину або деталь.

Стирання намальованого, перемальовування можуть бути пов'язані як з негативними емоціями по відношенню до члена сім'ї, так і з позитивними. Вирішальне значення має кінцевий результат малювання. Якщо стирання і перемальовування не привели до помітно кращої графічної презентації – можна судити про конфліктне відношення дитини до цієї людини.

Спонтанні коментарі часто прояснюють зміст мальованого. Тому до них треба уважно прислухатися. Також треба мати на увазі, що коментарі все ж є засобом ослаблення внутрішнього напруження, і їх поява видає найбільш емоційно “заряджені” місця малюнка. Це може допомогти направити і питання після малювання, і сам процес інтерпретації.

Оцінка загальної структури

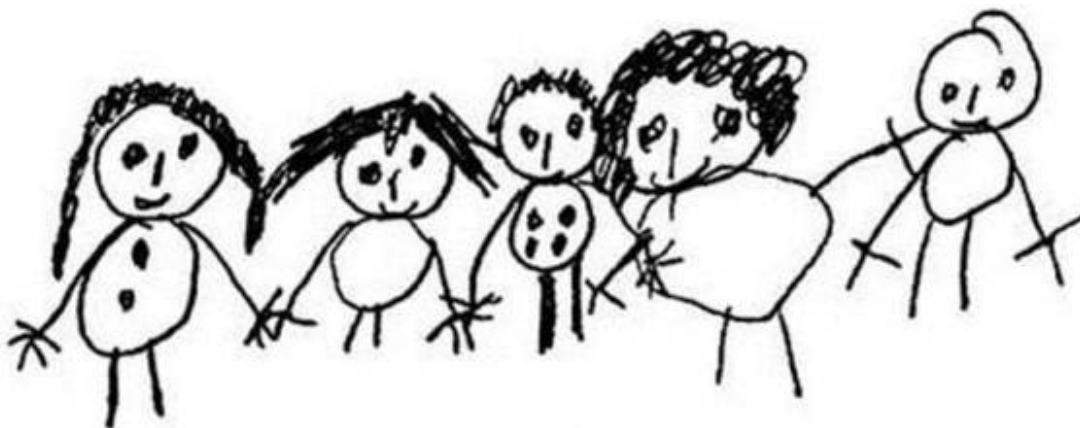

Рис. 141. Виполнен Яной Р., 5 л. 3 мес. Рисунок семьи. Слева направо: мама, Яна, младший брат, бабушка, папа

Якщо члени сім'ї зображені так, що тримаються за руки, то це може відповідати реальній ситуації в сім'ї, а може бути відображенням бажаного. Але, загалом малювання членів сім'ї із з'єднаними руками, об'єднаність їх у загальній діяльності є індикаторами психологічного благополуччя, сприйняття включеності в сім'ю. Малюнки з протилежними характеристиками (роз'єднаністю членів сім'ї) можуть вказувати на низький рівень емоційних зв'язків.

Якщо якийсь персонаж віддалений від інших фігур, це може говорити про "дистанцію", яку дитина помічає в житті і виділяє її.

Малюючи одного з членів сім'ї вище за інших, дитина тим самим надає йому винятковий статус. Цей персонаж, на думку дитини, має найбільшу владу в сім'ї, навіть якщо досліджуваний малює його найменшим порівняно з іншими. Нижче всіх інших дитина схильна малювати того, чий вплив в сім'ї є мінімальним. Для прикладу, якщо дитина вище всіх ставить свого молодшого брата, то, на її думку, саме він управляє всіма іншими.

Якщо взагалі не зображені люди або зображені тільки люди, які не пов'язані з сім'єю, то це свідчить про травматичні переживання, пов'язані з родиною, відчуття знедоленості, покинутості (такі малюнки часто зустрічаються у дітей, які нещодавно прийшли в інтернат), аутизм, відчуття небезпеки, великий рівень тривожності.

Діти зменшують склад сім'ї, "забуваючи" намалювати тих членів сім'ї, які їм емоційно непривабливі, з якими склалися конфліктні відносини.

Часте явище в дитячих малюнках – відмова малювати молодшого сиблінга. Пояснення, "Брата я забув намалювати" або "Для молодшого брата місця не вистачило" не повинні вводити вас в оману. Нічого випадкового в малюнку сім'ї немає. Все має своє значення, виражає ті чи інші почуття і переживання дитини по відношенню до близьких їй людей. Досить поширена ситуація, коли дитина ревнує батьків до молодшої дитини, оскільки тому дістається велика частина любові та уваги батьків. Оскільки в реальності вона стримує прояв почуття невдоволення і агресії, у малюнку сім'ї ці почуття знаходять свій вихід. Молодший сиблінг просто не зображується на малюнку. Заперечуючи його існування, дитина знімає існуючу проблему. Може мати місце й інша реакція: дитина може зобразити на малюнку молодшого сиблінга, але виключити самого себе зі складу сім'ї, таким чином ідентифікуючи себе з суперником, який користується увагою і любов'ю батьків. Відсутність на малюнку дорослих може свідчити про негативне ставлення дитини до них, відсутність будь-якого емоційного зв'язку з ними.

Збільшення складу родини пов'язано з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Це свідчить про спробу заповнити пустоти, відшкодувати брак близьких, теплих відносин, компенсувати недостатність емоційних зв'язків. Так, хлопчик, будучи єдиною дитиною в сім'ї, може включити в свій малюнок двоюрідних сестер чи братів, далеких родичів і різних тварин – кішок, собак та інших, висловлюючи тим самим недовлік

близького спілкування з іншими дітьми і потребу мати постійного супутника в іграх, з яким можна було б спілкуватися на рівних. Якщо намальовані дорослі, не пов'язані з сім'єю, то це вказує на пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних контактах. У деяких випадках – на символічне руйнування цілісності сім'ї, помста батькам внаслідок відчуття непотрібності.

Рис. 146. Виполнен Ирой Ш., 15 л. 0 мес. Рисунок семьи. Верхний ряд: бабушка и дедушка; средний ряд: мама и папа; нижний ряд: Ира и ее братья (1 года и 7 лет)

Коли близьке розташування фігур обумовлено задумом **помістити членів сім'ї в обмежений простір (човен, маленький будиночок тощо)**, то це свідчить про спробу дитини об'єднати, згуртувати родину.

На малюнку можуть бути присутні і **вигадані персонажі**, які також символізують незадоволені потреби дитини. Не отримавши їх задоволення в реальному житті, дитина задовольняє ці потреби в своїй фантазії, в уявних стосунках. У такому випадку слід попросити дитину розповісти докладніше про цього персонажа. У її відповідях ви знайдете те, чого їй не вистачає в дійсності.

Дитина може зобразити **поблизу одного з членів сім'ї домашню тварину, якої насправді немає**. Це може говорити про потребу дитини в любові, яку вона хотіла б отримати від цієї людини.

Якщо дитина малює **лінію землі і розташовує людину високо від неї** (людина ніби в повітрі), то це може свідчити про відірваність від реальності, схильність до фантазії, слабкий контакт з дійсністю. Також лінія основи (землі) може означати незахищеність, вона надає малюнку стабільність.

Проведена вниз сторінки лінія характерна для дітей з нестійких сімей.

Аналіз особливостей фігур

Абсолютна величина фігур. Великі, на весь лист, фігури малюють імпульсивні, впевнені в собі, схильні до домінування діти. Дуже маленькі фігури пов'язані з тривожністю, відчуттям небезпеки.

Рис. 148. Выполнен Шуриком К., 10 л. 4 мес. Рисунок семьи. Слева направо: младшая сестра; Шурик; старшая сестра; двоюродная сестра; неудачная попытка нарисовать маму (нарисовано лицо, затем частично стерто); папа

Найбільш привабливого персонажа для дитини можна визначити за такими ознаками: він зображується першим і поміщається на передньому плані; він вищий і крупніший за інших; намальований з великою любов'ю і ретельністю; інші персонажі згруповані навколо, повернені в його бік, дивляться на нього; зображений одягнений в особливий одяг; промальовано велику кількість деталей тіла.

Найменш значимий персонаж на малюнку зображується найменшим, часто схематично, малюється в останню чергу і поміщається в стороні від інших. Дитина може перекреслити його кількома штрихами або стерти гумкою. Іноді пропуск у малюнку істотних частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд з негативним ставленням також і на агресивні імпульси щодо цієї людини.

Сильне штрихування або сильний натиск олівця при зображенні тієї чи іншої фігури видають відчуття тривоги, яке відчуває дитина по відношенню до цього персонажа. І навпаки, саме така фігура може бути зображена за допомогою слабкої, тонкої лінії.

Дистанція між членами сім'ї – один з важливих характеристик. Відстані на малюнку є відображенням психологічної дистанції. Найбільш близькі люди зображуються на малюнку ближче до фігури дитини. Перевага того чи іншого з батьків виражається в тому, ближче до кого з батьків намалювала себе дитина, який вираз обличчя прочитується у фігурах батьків.

Важливо звертати увагу і на **малювання окремих частин тіла**. Справа в тому, що окремі частини тіла пов'язані з певними сферами активності, є засобами спілкування, контролю, пересування тощо.

Руки є основними засобами впливу на світ, фізичного контролю поведінки інших людей. Якщо дитина малює себе з **піднятими вгору руками**, з довгими пальцями, то це часто пов'язано з її агресивними бажаннями. Іноді такі малюнки малюють і зовні спокійні, поступливі діти. Можна припускати, що дитина відчуває ворожість по відношенню до оточуючих, але її агресивні спонукання пригнічені. Таке малювання себе також може вказувати на прагнення дитини компенсувати свою слабкість, бажання бути сильною, панувати над іншими. Ця інтерпретація більш достовірна тоді, коли дитина разом з "агресивними" руками ще малює і широкі плечі або інші атрибути, символи "мужності" і сили. Іноді дитина малює **всіх членів сім'ї з руками, але "забуває" намалювати їх собі**. Якщо при цьому дитина малює себе ще й непропорційно маленькою, то це може бути пов'язано з почуттям безсилля, власної меншовартості в сім'ї, з відчуттям, що оточуючі пригнічують її активність, надмірно її контролюють. Цікаві малюнки, в яких **один з членів сім'ї намальований з довгими руками, великими пальцями**. Найчастіше це

вказує на сприйняття дитиною агресивності цього члена сім'ї. Те ж значення може мати і презентація члена сім'ї **взагалі без рук** – таким чином, дитина символічними засобами обмежує його активність.

Голова – центр локалізації “Я”, інтелектуальної та перцептивної діяльності. Якщо діти старше п'ятирічного віку (нормального інтелекту) в малюнку пропускають частини обличчя (очі, рот), це може вказувати на серйозні порушення в сфері спілкування, відгородження, аутизм. Якщо при малюванні інших членів сім'ї дитина пропускає голову, риси обличчя або штрихує все обличчя, то це часто пов'язано з конфліктними відносинами з даною людиною, ворожим ставленням до неї.

Вираз обличчя намальованих людей також може бути індикатором почуттів дитини до них. Однак треба мати на увазі, що діти схильні малювати усміхнених людей. Це своєрідний “штамп” у їхніх малюнках, але це зовсім не означає, що діти так сприймають оточуючих. Для інтерпретації малюнка сім'ї вирази обличчя значущі тільки в тих випадках, коли вони відрізняються один від одного.

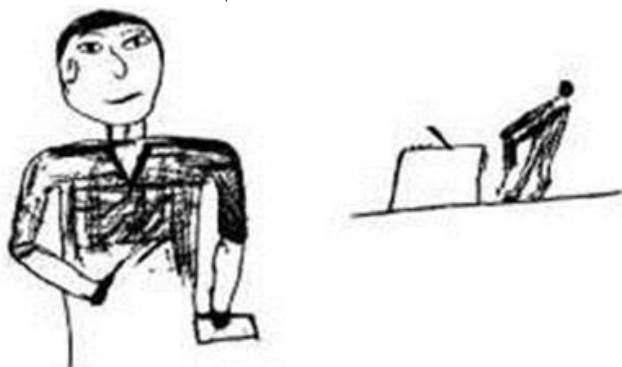
Презентація зубів і виділення рота часті у дітей, схильних до оральної агресії. Якщо дитина так малює не себе, а іншого члена сім'ї, то це часто пов'язано з почуттям страху, сприйняттям ворожості цієї людини до дитини або до інших членів родини.

Більш детально про особливості частин тіла читайте в інтерпретації методики «Малюнок людини».

Досліджуваний про себе

Дитина не малює себе або замість сім'ї малює тільки себе. В обох випадках досліджуваний не включає себе до складу сім'ї, що свідчить про відсутність почуття спільності з членами сім'ї. Відсутність у малюнку “Я” більш характерно дітям, які відчувають неприйняття. Презентація в малюнку тільки “Я” може вказувати на різні причини. Якщо малюнок про самого себе загалом позитивний (велика кількість деталей тіла, квітів, декорування одягу, велика величина фігури), то це поряд з несформованим почуттям згуртованості вказує і на певні егоцентричні, істероїдні риси характеру. Якщо ж малюнку характерна маленька величина, схематичність, загалом створений негативний емоційний фон, то можна припустити, що дитині властиві почуття покинутості.

Деякі діти **великими або рівними за величиною з батьками малюють себе.** Як правило, це може бути пов'язано з: егоцентричністю дитини, змаганням за батьківську любов з батьком чи матір'ю, виключаючи або зменшуючи при цьому “конкурента”. Значно меншими, ніж інші члени сім'ї, малюють себе діти, які відчувають свою незначущість, непотрібність тощо; вони вимагають опіки, піклування з боку батьків, займаючи в сім'ї позицію “малюка”.

Рис. 137. Выполнен Михаилом Б., 15 л. 4 мес.
Динамический рисунок семьи. Слева —
Михаил, справа — мама

Якщо дитина **більше всіх виділяє на малюнку свою фігуру**, малює себе більш ретельно, прорисовуючи всі деталі, зображуючи більш яскраво, а інші фігури складають

просто фон, то тим самим вона висловлює важливість власної особистості. Вона вважає себе основним персонажем, навколо якого обертається життя в сім'ї, найбільш значущим, унікальним. Подібне відчуття виникає на основі батьківського ставлення до дитини. Прагнучи втілити в дитині все те, чого не змогли домогтися самі, дати їй все, чого були позбавлені, батьки визнають її пріоритет, першорядність її бажань та інтересів і свою допоміжну, другорядну роль.

Маленька, слабка фігурка може виражати почуття безпорадності і таким чином демонструється потреба в турботі та догляді. Таке положення може бути пов'язано з тим, що дитина звикла до атмосфери постійної і надмірної опіки в сім'ї (часто спостерігається в сім'ях з однією дитиною), тому відчуваючи себе слабкою, дитина може зловживати цим, маніпулюючи батьками і постійно вимагаючи від них допомоги та уваги.

Дитина може **намалювати себе поблизу батьків, відтіснивши інших членів сім'ї**. Таким чином, вона підкреслює свій винятковий статус серед інших дітей.

Батьківська пара

Зазвичай батьки зображуються разом, батько вище і крупніше міститься ліворуч, мати нижче праворуч, за ними йдуть інші фігури в порядку значущості. Слід враховувати, що **малюнок не завжди відображає дійсність, іноді це лише віддзеркалення бажаного**. Дитина, яка виховується одним із батьків, може зобразити їх обох, висловлюючи тим самим своє бажання того, щоб їх союз відновився. Якщо ж дитина малює одного з батьків, з яким живе, це означає прийняття нею реально існуючої ситуації, до якої дитина більш-менш адаптувалась.

Один з батьків може опинитися на малюнку в ізолюваному положенні. Якщо фігура однієї статі із досліджуваним і зображена осторонь від інших, то це можна інтерпретувати як бажання дитини перебувати з кимось із батьків протилежної статі. Ревнощі, викликані Едіповим комплексом, є цілком нормальним явищем для дитини до досягнення нею статевого дозрівання (в середньому 12 років).

Якщо на малюнку **батьки контактують один з одним, наприклад тримаються за руки**, то, значить, у житті між ними спостерігається тісний психологічний контакт.

Ідентифікація та гендерні особливості досліджуваного

Ідентифікація проявляється в схожому зображенні себе і людини з якою дитина себе ідентифікує. Або ця людина зображується досить детально і гарно промальовується.

Ідентифікація з кимось із батьків своєї статі відповідає нормальному стану речей.

Ідентифікація зі старшим сиблінгом, незалежно від статі, також є нормальним явищем, особливо якщо є відчутна різниця у віці.

Дівчатка більше, ніж хлопчики, приділяють увагу малюванню людини, зображують більше деталей. Вони зауважують, що їхні матері багато часу приділяють догляду за обличчям, косметиці і самі поступово засвоюють цінності дорослих жінок. Тому концентрація на малюванні людини може вказувати на хорошу статеву ідентифікацію дівчинки.

У малюнках **хлопчиків** цей момент може бути пов'язаний із заклопотаністю своєю фізичною красою, прагненням компенсувати фізичні вади, формуванням стереотипів жіночої поведінки.

Малюнки взято із: [Венгер А.Л. «Психологические рисуночные тесты»](#).

МЕТОДИКА «ДОСЛІДЖЕННЯ ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТА» (опитувальник Г. АЙЗЕНКА)

Вступ. Автор двухфакторної моделі особистості Г. Айзенк в якості показників основних властивостей особистості використовував екстраверсію-інтроверсію і нейротизм (пізніше Айзенк ввів ще один вимір особистості – психотизм, під яким розумів схильність суб'єкта до агресії, жорстокості, аутизму, екстравагантності, демонстративності). *Екстраверсія* – це спрямованість особистості на оточуючих людей і події, *інтроверсія* – спрямованість особистості на її внутрішній світ, а *нейротизм* проявляється як емоційна нестійкість, напруженість, емоційна збудливість, депресивність. Ці властивості, що складають структуру особистості за Айзенком, генетично детерміновані. Їх вираженість пов'язана зі швидкістю вироблення умовних рефлексів і їх міцністю, балансом процесів збудження – гальмування в центральній нервовій системі і рівнем активації кори головного мозку з боку ретикулярної формації.

Найбільш розробленим з двох названих властивостей на фізіологічному рівні в теорії Айзенка є вчення про екстраверсію-інтроверсію. Зокрема, відмінності між екстравертами і інтровертами Айзенку і його послідовникам вдалося встановити більш ніж по п'ятдесяти фізіологічним показникам. Так, *екстраверт*, порівняно з інтровертом, швидше виробляє умовні рефлекси, більше терпимий до болю, але менше терпимий до сенсорної депривації, внаслідок чого не переносить монотонності, частіше відволікається під час роботи і т. ін. Типовими поведінковими проявами екстраверта є товариськість, імпульсивність, недостатній самоконтроль, хороша пристосованість до середовища, відкритість у почуттях. Він чуйний, життєрадісний, впевнений у собі, прагне до лідерства, має багато друзів, нестриманий, прагне до розваг, любить ризикувати, кмітливий, не завжди відповідальний.

У *інтроверта* переважають такі особливості поведінки: він часто заглиблений у себе, відчуває труднощі, встановлюючи контакти з людьми і адаптуючись до реальності. У більшості випадків інтроверт спокійний, урівноважений, миролюбний, його дії продумані і раціональні, обов'язковий. Коло друзів у нього невелике. Інтроверт високо цінує етичні норми, любить планувати майбутнє, замислюється над тим, що і як буде робити, не піддається моментальним спонуканням, песимістичний. Інтроверт не любить хвилювань, дотримується заведеного життєвого порядку, строго контролює свої почуття і рідко поводить себе агресивно.

На одному полюсі нейротизму (високі оцінки) знаходяться так звані *невротики*, які відрізняються нестабільністю, неврівноваженістю нервово-психічних процесів, емоційною нестійкістю, а також лабільністю вегетативної нервової системи. Тому вони легко збуджуються, для них характерні мінливість настрою, чутливість, а також тривожність, недовірливість, повільність, нерішучість. Інший полюс нейротизму (низькі оцінки) – це *емоційно-стабільні люди*, що характеризуються врівноваженістю, упевненістю, рішучістю.

Показники екстраверсії-інтроверсії і нестабільності-стабільності взаємозалежні і біполярні. Кожен з них становить континуум між двома полюсами вкрай вираженої особистісної властивості. Поєднання цих двох в різному ступені виражених властивостей і створює неповторну своєрідність особистості. Характеристики більшості досліджуваних розташовуються між полюсами, частіше десь близько до центру. Відстань показника від центру свідчить про ступінь відхилення від середнього з відповідною виразністю особистісних властивостей.

Зв'язок факторно-аналітичного опису особистості з чотирма класичними типами темпераменту – холеричним, сангвінічним, флегматичним, меланхолійним відображається в «колі Айзенка»: по горизонталі в напрямку зліва направо збільшується абсолютна величина показника екстраверсії, а по вертикалі знизу вгору зменшується вираженість показника стабільності.

Опитувальник містить 57 питань, з яких 24 пов'язані зі шкалою екстраверсії-інтроверсії, ще 24 – зі шкалою нейротизму, а інші 9 входять в контрольну В-шкалу (шкалу відвертості), призначену для оцінки ступеня відвертості досліджуваного при відповідях на питання.

Порядок роботи. Експеримент проводиться індивідуально або в групі. Експериментатор повідомляє досліджуваним **інструкцію**: «Вам буде запропоновано відповісти на ряд питань. Відповідайте тільки "так" або "ні" знаком плюс у відповідній графі, не роздумуючи, тому що важлива ваша перша реакція. Майте на увазі, що досліджуються деякі особистісні, а не розумові особливості, тому правильних або неправильних відповідей тут немає». Потім експериментатор нагадує, що досліджувані повинні працювати самотійно і пропонує приступити до роботи.

Коло «Айзенка»

Текст опитувальника

1. Чи часто ви відчуваєте потяг до нових вражень, до того, щоб розважитися, пережити сильні відчуття?
2. Чи часто ви відчуваєте потребу в друзях, які вас розуміють, можуть підбадьорити, поспівчувати?
3. Чи вважаєте ви себе безтурботною людиною?
4. Чи дуже важко вам відмовитися від своїх намірів?
5. Ви обмірковуєте свої справи не поспішаючи і вважаєте за краще почекати, ніж діяти?
6. Чи завжди ви дотримуетесь своїх обіцянок, навіть якщо це вам не вигідно?
7. Чи часто у вас бувають спади і підйоми настрою?
8. Як правило, ви дієте та говорите без тривалого обмірковування?
9. Чи часто ви відчуваєте себе нещасною людиною без поважної на це причини?
10. Чи відповідає дійсності той факт, що на спір ви зробили б все, що завгодно?
11. Чи ніяковієте ви, коли хочете познайомитися з людиною протилежної статі, якій ви симпатизуєте?
12. Чи буває таке з вами, що, розгнівавшись, ви втрачаєте самовладання?
13. Чи часто ви дієте під впливом хвилинного настрою?

14. Чи часто ви турбуєтеся через те, що зробили або сказали щось таке, чого не слід було робити або говорити?
15. Ви, як правило, віддаєте перевагу читанню книг над зустрічами з людьми?
16. Чи легко вас образити?
17. Чи любите ви часто бувати в компанії?
18. Чи бувають у вас іноді думки, якими вам не хотілося б поділитися з іншими людьми?
19. Чи насправді ви інколи до такої міри енергійні, що все «горить» у руках, а іноді зовсім мляві?
20. Чи прагнете ви обмежити коло своїх знайомств невеликою кількістю найближчих друзів?
21. Чи багато часу ви мрієте?
22. Коли на вас кричать, ви відповідаєте тим же?
23. Чи часто вас турбує почуття провини?
24. Чи всі ваші звички хороші і бажані?
25. Чи здатні ви дати волю своїм почуттям і щосили розважатися в компанії?
26. Чи можна сказати, що нерви у вас часто бувають напружені до краю?
27. Чи вважають вас людиною жвавою і веселою?
28. Після того як справу зроблено, чи часто ви повертаєтеся до неї, гадаючи, що могли б зробити її краще?
29. Чи правильно те, що ви, перебуваючи серед людей, як правило, мовчазні та стримані?
30. Чи буває так, що ви передаєте чутки?
31. Чи буває, що вам не спиться через те, що в голову лізуть різні думки?
32. Чи правда те, що ви при потребі щось дізнатися, віддаєте перевагу книзі перед запитуванням в інших людей?
33. Чи бувають у вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається вам робота, яка вимагає від вас напруженої уваги?
35. Чи бувають у вас напади тремтіння?
36. Чи правильно те, що ви завжди говорите про своїх знайомих тільки хороше, навіть тоді, коли впевнені, що вони не дізнаються про це?
37. Чи насправді вам неприємно бувати в компанії, де постійно кепкують один з одного?
38. Чи дратівливі ви?
39. Чи подобається вам робота, яка вимагає швидкої дії?
40. Чи справді вам не дають покою думки про ті неприємності і «жахи», які могли б трапитися, незважаючи на те, що все закінчилося благополучно?
41. Чи дійсно ви непоспішні в рухах?
42. Ви коли-небудь спізнавалися на побачення або на роботу?
43. Чи часто вам сняться кошмари?
44. Чи правда, що ви так любите поговорити, що ніколи не упустите нагоди поспілкуватися з незнайомою людиною?
45. Чи турбують вас якісь болі?
46. Чи дуже б ви засмутилися, коли б тривалий час не змогли бачитися зі своїми друзями?
47. Чи можете ви назвати себе нервовою людиною?
48. Чи є серед ваших знайомих люди, які вам відверто не подобаються?
49. Чи можете ви сказати, що ви впевнена в собі людина?
50. Чи легко вас зачіпає критика ваших недоліків або недоліків вашої роботи?
51. Ви вважаєте, що важко одержати задоволення від заходів, в яких бере участь багато людей?
52. Чи турбує вас переживання, що ви чимось гірші за інших?

53. Ви б змогли легко внести пожвавлення в нудьгуючу компанію?
 54. Чи буває, що ви говорите про речі, в яких не розбираєтеся?
 55. Чи піклуєтеся ви про своє здоров'я?
 56. Ви любите пожартувати з інших?
 57. Чи мучить вас безсоння?

Обробка результатів. Після заповнення досліджуваними відповідних листів експериментатор, використовуючи ключ, підраховує бали за показниками: Е – екстраверсія, Н – нейротизм, В – відвертість (кожна відповідь, що співпадає з ключем, оцінюється як один бал). Результати записуються в протокол.

Протокол заняття

Прізвище, ім'я, по батькові .....

Вік.....

Відповідний лист

Номер № пор.	Відповіді		Номер № пор.	Відповіді		Номер № пор.	Відповіді	
	так	ні		так	ні		так	ні
1			20			39		
2			21			40		
3			22			41		
4			23			42		
5			24			43		
6			25			44		
7			26			45		
8			27			46		
9			28			47		
10			29			48		
11			30			49		
12			31			50		
13			32			51		
14			33			52		
15			34			53		
16			35			54		
17			36			55		
18			37			56		
19			38			57		
Σ:		Е=			Н=			В=

Екстраверсія – питання: 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56 – відповіді «Так»; питання: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51 – відповіді «Ні».

Нейротизм – питання: 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57 – відповіді «Так».

Відвертість – питання: 6, 24, 36 – відповіді «Так»; питання: 12, 18, 30, 42, 48, 54 – відповіді «Ні».

За допомогою «кола Айзенка» на основі отриманих показників Е та Н визначається тип темпераменту досліджуваного. При аналізі результатів експерименту необхідно дотримуватися наступних орієнтирів.

Екстраверсія: 12 – середнє значення, 13-18 – екстраверт, 19-24 – яскравий екстраверт, 7-12 – інтроверт, 0-6 – глибокий інтроверт.

Нейротизм: 9-13 – середнє значення нейротизму, > 15 (більше або дорівнює) – високий рівень нейротизму, > 19 (більше або дорівнює) – дуже високий рівень нейротизму, <7 (менше або дорівнює) – низький рівень нейротизму.

Відвертість: < 4 (менше або дорівнює) – норма, > 4 – нещирість у відповідях, що свідчить також про деяку демонстративність поведінки і орієнтованість досліджуваного на соціальне схвалення.

На підставі отриманих даних по окремим досліджуваним і групі в цілому пишуться висновки. В індивідуальних висновках оцінюються рівневі характеристики показників кожного досліджуваного, тип темпераменту, по можливості даються рекомендації, де, наприклад, вказуються шляхи самокорекції тих властивостей особистості, показники яких виявилися або надмірно високими, або, навпаки, вкрай низькими. Так, яскравим екстравертам слід порадишити звязати коло друзів, збільшивши глибину спілкування, і спостерігати, а згодом і ретельно контролювати, зайву імпульсивність своєї поведінки.

У сангвініка дуже важливо стимулювати працездатність, цілеспрямованість, ініціативність, але при цьому слід контролювати навантаження, щоб воно було в допустимих межах. Їм слід тренувати дисциплінованість та навчатися ділових контактів і чіткості.

Холерикам бажано забезпечувати позитивність стосунків з оточуючими, не з'ясовувати стосунків у моменти конфліктів, а аналізувати проблеми згодом у спокійній обстановці, контролювати власні прагнення тиснути на інших, підкоряти їх собі, спрямовувати зусилля на власне естетичне виховання.

Флегматикам доцільно порекомендувати тренувати свій соціальний інтелект (розуміння людей, спостережливість за емоційним станом інших людей, встановлення контактів тощо). В окремих випадках завдяки скромності в них не завжди адекватна самооцінка, яку слід підвищити.

Меланхолікам з їхньою вдумливістю і підвищеною сенситивністю не потрібно поспішати включатися у види діяльності і спілкування, в яких є жорстка субординація. Їм також потрібно контролювати і рефлексувати своє ставлення до інших (уникати переоцінки авторитету інших), формувати установку на успіхи в роботі, а для цього визначати термін виконання окремих етапів роботи і навіть їхніх елементів. Для розвитку контактності та комунікабельності бажано не уникати громадських доручень, які дають можливість вступати в різноманітні взаємовідносини з іншими людьми, з партнерами по діяльності, брати участь в усіляких заходах, виступати з доповідями на конференціях, домовлятися, координувати дії.

Тест «Дослідження тривожності» (опитувальник Ч.Д. Спілбергера та Ю.Л. Ханіна)

Опитувальник призначений для оцінки реактивної та особистісної тривожності. *Особистісна тривожність* розглядається авторами як відносно стійка індивідуальна якість особистості, яка характеризує ступінь її занепокоєння, турботи, емоційної напруги внаслідок дії стресових факторів. *Реактивна тривожність* – це стан людини, який характеризує ступінь її занепокоєння, турботи, емоційної напруги та розвивається в конкретній стресовій ситуації. Якщо особистісна тривожність є стійкою індивідуальною характеристикою, то стан реактивної тривожності може бути достатньо динамічним і за часом, і за ступенем вираженості.

Опитувальник Ч. Спілбергера складається з 40 питань-суджень, з яких 1-20 призначені для оцінки **реактивної тривожності** (шкала «Як ви себе почуваєте в даний момент?») та 21-40 – для визначення **особистісної тривожності** (шкала «Як Ви себе почуваєте звичайно?»). На кожне запитання можливі 4 відповіді за ступенем інтенсивності (зовсім ні, мабуть так, вірно, цілком вірно) – для шкали реактивної тривожності, та 4 відповіді за частотою (майже ніколи, іноді, часто, майже завжди) – для шкали особистісної тривожності.

Одні питання-судження в опитувальнику Ч. Спілбергера сформульовані так, що відповідь (1) означає відсутність чи легку ступінь тривожності. Це в шкалі реактивної тривожності прямі запитання: № 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18, а в шкалі особистісної тривожності – № 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40. В інших, зворотних запитаннях відповідь (1) означає високий ступінь тривожності, а відповідь (4) – низьку тривожність: № 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20 – в шкалі реактивної тривожності; № 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39 – в шкалі особистісної тривожності.

Бланк для відповідей

Лицева сторона бланка

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Дата _____

<i>Інструкція:</i> «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, ЯК ВИ СЕБЕ ПОЧУВАЄТЕ В ДАНИЙ МОМЕНТ. Над питаннями довго не задумуйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає».	Ні, це не так	Напевно, так	Вірно	Надзвичайно вірно
1. Я спокійний	1	2	3	4
2. Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3. Я напружений	1	2	3	4
4. Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5. Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6. Я прикро вражений	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8. Я відчуваю, що відпочив	1	2	3	4
9. Я стривожений	1	2	3	4
10. Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11. Я впевнений у собі	1	2	3	4
12. Я нервую	1	2	3	4
13. Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14. Я збентежений	1	2	3	4
15. Я не відчуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16. Я задоволений	1	2	3	4
17. Я стурбований	1	2	3	4
18. Я занадто збуджений і мені ніяково	1	2	3	4

19. Мені радісно	1	2	3	4
20. Мені приємно	1	2	3	4

Зворотна сторона бланку

<i>Інструкція:</i> «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, ЯК ВИ СЕБЕ ПОЧУВАЄТЕ ЗАЗВИЧАЙ. Над питаннями довго не задумуйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає».	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
21. Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22. Я дуже швидко втомлююся	1	2	3	4
23. Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24. Я хотів би бути таким же щасливим, як і інші	1	2	3	4
25. Нерідко я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26. Як правило, я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
27. Я спокійний, холоднокровний і зібраний	1	2	3	4
28. Очікувані труднощі дуже тривожать мене	1	2	3	4
29. Я дуже переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30. Я цілком щасливий	1	2	3	4
31. Я все приймаю занадто близько до серця	1	2	3	4
32. Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33. Як правило, я відчуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34. Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
35. У мене буває хандра	1	2	3	4
36. Я задоволений	1	2	3	4
37. Всілякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
39. Я врівноважена людина	1	2	3	4
40. Мене охоплює сильний неспокій, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів. Даний тест є надійним та інформативним засобом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійка характеристика людини).

Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велику кількість ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Реактивна тривожність характеризується напруженням, неспокоєм, нервозністю. Дуже висока реактивна тривожність викликає порушення уваги, інколи порушення тонкої координації. Дуже висока особистісна тривожність прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями. Тому повідомляти результати цього дослідження при сторонніх заборонено, а сам досліджуваний має дізнатися про рівень тривожності в коректній формі. При цьому важливо пояснити, що тривожність не є первісно негативною рисою. Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної особистості. При цьому існує оптимальний індивідуальний рівень «корисної тривоги».

Шкала самооцінки складається з 2-х частин, роздільно оцінюють реактивну (РТ, висловлювання № 1-20) і особистісну (ОТ, висловлювання № 21-40) тривожність.

Показники РТ і ОТ підраховуються за формулами:

$$PT = \Sigma_1 - \Sigma_2 + 35,$$

де Σ_1 — сума закреслених цифр на бланку по пунктах шкали 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

Σ_2 — сума решти закреслених цифр (за пунктами 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20).

$$OT = \Sigma_1 - \Sigma_2 + 35,$$

де Σ_1 — сума закреслених цифр на бланку по пунктах шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;

Σ_2 — сума решти закреслених цифр по пунктах 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

При інтерпретації результат можна оцінювати так: до 30 – низька тривожність; 31-45 – помірна тривожність; 46 і більше – висока тривожність

Значні відхилення від рівня помірної тривожності вимагають особливої уваги, висока тривожність передбачає схильність до появи стану тривоги у людини в ситуаціях оцінки її компетентності. В цьому випадку слід понизити суб'єктивну значимість ситуації і задач і перенести акцент на осмислення діяльності і формування почуття впевненості в успіху. Одним із напрямків у складанні рекомендацій для даного випадку можуть стати: пошук вправ для саморегуляції, створення психологічної підтримки для формування почуття впевненості в успіху.

Низька тривожність, навпаки, потребує підвищення уваги до мотивів діяльності і підвищення почуття відповідальності. Але інколи дуже низька тривожність в показниках тесту є результатом активного витіснення особистістю високої тривоги з метою «показати себе з кращого боку».

Діагностика стану агресії (опитувальник Басса-Дарки)

Створюючи свій опитувальник, А. Басс і А. Дарки диференціювали прояви агресії і ворожості і виділили наступні види реакцій:

- *Фізична агресія* – використання фізичної сили проти іншої людини.
  - *Непряма агресія* – агресія, що обхідним шляхом спрямована на іншу людину або ні на кого не спрямована.
  - *Роздратування* – готовність до вияву негативних почуттів за щонайменшого збудження (запальність, грубість).
  - *Негативізм* – опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.
  - *Образа* – заздрість і ненависть до оточуючих людей за реальні і вигадані дії.
  - *Підозрілість* – у діапазоні від недовіри і обережності у ставленні до людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.
  - *Вербальна агресія* – вияв негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).
  - *Почуття провини* означає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що діє недобре, а також докори сумління, що відчуваються ним.
- Опитувальник складається з 75 тверджень, на які досліджуваний відповідає «так» або «ні».

Опитувальник

1. Іноді я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді я пліткую про людей, яких недолюблюю.
3. Я легко роздратовуюсь, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять по-хорошому, я не виконаю прохання.
5. Я не завжди отримую те, що мені належить.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчутти.
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчуваю болісні муки совісті.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися речами.
11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене надто дружньо, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюся з людьми.
16. Іноді мені в голову приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хтось першим вдарить мене, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.
19. Я набагато більше роздратований, ніж здається.
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди чиню йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди не погоджуються зі мною.
24. Люди, що ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.
25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює гнів, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди корчаться з себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже щотижня я бачу когось, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздрять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.

32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно дратують вас, варті того, щоб їх поставили на місце.
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не хвилююся.
36. Якщо хтось виводить мене з себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я і не показую цього, але іноді я дуже заздрю.
38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до «сильних виразів».
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені.
41. Я інколи даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся.
43. Іноді люди дратують мене своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам».
46. Якщо хтось дратує мене, я готовий сказати все, що я про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую.
48. Якщо я злюся, я можу вдарити кого-небудь.
49. З дитинства у мене ніколи не було спалахів гніву.
50. Я часто відчуваю себе як порохова бочка, що готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко працювати.
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі пригнічують мене.
55. Я б'юся не більше і не менше за інших.
56. Можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав якісь речі і ламав їх.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя до мене несправедливе.
59. Раніше я вважав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.
60. Я сварюся тільки від злості.
61. Коли я роблю неправильно, то відчуваю почуття провини.
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубуватий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б намагалися мені нашкодити.
66. Я не вмю поставити людину на місце, навіть коли вона того заслуговує.
67. Я часто думаю, що живу неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не переймаюся через дрібниці.
70. Мені рідко приходить в голову думка, що люди намагаються розлютити або образити мене.
71. Я часто тільки погрожую людям, хоча і не збираюся виконати погрози.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У суперечці я часто підвищую голос.
74. Я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.
75. Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися.

Ключ до тесту

Відповіді оцінюються по восьми шкалах:

1. Фізична агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 1, 25, 33, 41, 48, 55, 62, 68;
- "ні" = 1, "так" = 0: 9, 17.

2. Непряма агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63;
- "ні" = 1, "так" = 0: 26, 49.

3. Роздратування:

- "так" = 1, "ні" = 0: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;
- "ні" = 1, "так" = 0: 11, 35, 69.

4. Негативізм:

- "так" = 1, "ні" = 0: 4, 12, 20, 28;
- "ні" = 1, "так" = 0: 36.

5. Образа:

- "так" = 1, "ні" = 0: 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58.

6. Підозрілість:

- "так" = 1, "ні" = 0: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;
- "ні" = 1, "так" = 0: 65, 70.

7. Вербальна агресія:

- "так" = 1, "ні" = 0: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73;
- "немає" = 1, "так" = 0: 39, 66, 74, 75.

8. Почуття провини:

- "так" = 1, "ні" = 0: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Кожний збіг з ключем оцінюють в 1 бал. Індокси різних форм агресивних і ворожих реакцій визначають сумою отриманих балів. Індекс ворожості включає 5 і 6 шкалу, а індекс агресивності (як прямої, так і мотиваційної) включає шкали 1, 3, 7.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Нормою агресивності є величина її індексу, що складає 21 ± 4 , а ворожості – $6,5-7 \pm 3$.

Користуючись цією методикою, необхідно пам'ятати, що агресивність як властивість особистості і агресію як акт поведінки необхідно аналізувати в контексті психологічного аналізу мотиваційно-потребнісної сфери особистості. Тому опитувальником Басса-Дарки необхідно користуватися в комплексі з іншими методиками.

Соціометрія

Мета: вивчити стан емоційно-психологічних відносин у дитячому колективі.

Процедура дослідження. Кожен учень повинен мати бланк з таким текстом: «Дай відповідь, будь ласка, на наступні питання:

1. Якби у тебе була можливість запросити кого-небудь з учнів свого класу до себе на день народження, то кого б ти запросив(ла)? (вкажи прізвище та ім'я цієї людини)
2. А кого запросив (ла) би на день народження в останню чергу?
3. Кому ти довіриш свою таємницю?
4. Кому ніколи не довіриш свою таємницю?

Дякуємо!»

Дослідник ставить по черзі чотири питання, які є критеріями вибору (два позитивних і два негативних). Кожен з досліджуваних, відповідаючи на них, записує на бланку нижче запропонованого питання прізвища трьох осіб, яким він віддає свої вибори. При цьому першим вказується той учень, кому досліджуваний віддає свої найбільші симпатії (антипатії – при негативних питаннях), потім записуються прізвища тих, кому надається перевага у другу і третю чергу. При відповіді на різні питання прізвища обраних учнів можуть повторюватися (про це слід сказати досліджуваним). Після виконання завдання дослідник і досліджувані повинні перевірити: чи після кожного питання названі прізвища трьох осіб. Правильне виконання завдання полегшує обробку результатів експерименту.

Обробка та інтерпретація отриманих даних. На підставі отриманих результатів складається матриця: по вертикалі – зі списку прізвищ учнів (або шифр), розташованих в алфавітному порядку і згрупованих за статевою ознакою; по горизонталі – з номера, під якими досліджувані позначені в списку.

Таблиця 1

Матриця соціометричних позитивних виборів

Прізвище, ім'я	Критерії вибору	Кого обирають									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Андреев Павло	1 3		1 2	2 1		3		3			
2. Иванов Сергій	1 3			1 1	2 2		3 3				
3. Петров Дима	1 3		2 2		3 3					1 1	
4. Сарченко Сергій	1 3		2 1	1 2			3				3
5. Алфьорова Ірина	1 3							1 1	3 2	2 3	
6. Володіна Галина	1 3		3					2 2		3 1	
7. Ладзіна Наталя	1 3					1 1	2 3				3 2
8. Левшина Ніна	1 3					1 1	3 3	2 2			
9. Покровська Алла	1 3					2 2	1 1	3 3			
10. Самойлова Тетяна	1 3						2 1	1 2	3 3		
Отримано виборів		0	7	6	5	6	12	10	5	8	1
Отримано взаємних виборів		0	5	4	4	6	6	6	3	6	0

Навпроти прізвища кожного досліджуваного заносяться дані про зроблені ними вибори. Наприклад, якщо Андреев П. віддав свій перший вибір в експерименті за першим критерієм Іванову С., то цифра 1 ставиться на перетині першого рядка та другого стовпця. Другий вибір Андреев віддав Петрову Д., тому цифра 2 записується в квадраті на перетині першого рядка і третього стовпця. Якщо досліджувані зробили взаємні вибори, то відповідні цифри цих виборів обводяться кружечками. Внизу матриці підраховується кількість виборів, отриманих кожним досліджуваним (по вертикалі зверху вниз), в тому числі і взаємних виборів. Таким же чином складається матриця негативних соціометричних виборів.

Далі можна обчислити соціометричний статус кожного учня, який визначається за формулою:

$$C = \frac{M}{n - 1},$$

де С – соціометричний статус учня; М – загальне число отриманих досліджуваним позитивних виборів (якщо враховувати негативні вибори, то їх сума віднімається від суми позитивних); n – число досліджуваних.

Наприклад, соціометричний статус Іванова С. дорівнює: $7 : 9 = 0,78$.

Залежно від кількості отриманих соціометричних позитивних виборів можна класифікувати досліджуваних на п'ять статусних груп.

Таблиця 2

Класифікація досліджуваних за підсумками соціометричного експерименту

Статусна група	Кількість отриманих виборів
«Зірки»	У два рази більше, ніж середнє число отриманих виборів одним досліджуваним
«Бажані»	У півтора рази більше, ніж середнє число отриманих виборів одним досліджуваним
«Прийняті»	Середнє число отриманих виборів одним досліджуваним
«Неприйняті»	У півтора рази менше, ніж середнє число отриманих виборів одним досліджуваним
«Знехтувані»	Дорівнює нулю або в два рази менше, ніж число отриманих виборів одним досліджуваним

Середнє число отриманих виборів одним досліджуваним (К) обчислюється за формулою:

Для нашого прикладу $K = 60 : 10 = 6$.

У нашому експерименті досліджуваних можна віднести до таких груп:

«Зірки» – Володіна Г.;

«Бажані» – Ладзіна Н.;

«Прийняті» – Іванов С, Петров Д., Сарченко С, Алфьорова І., Левшина Н., Покровська А.;

«Неприйняті» – немає;

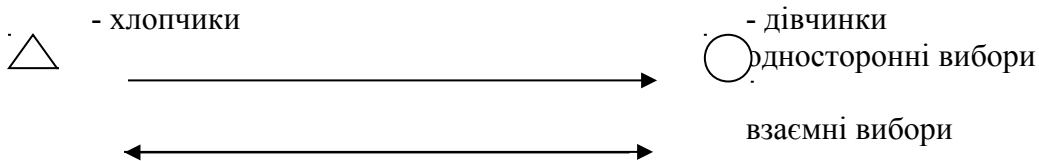
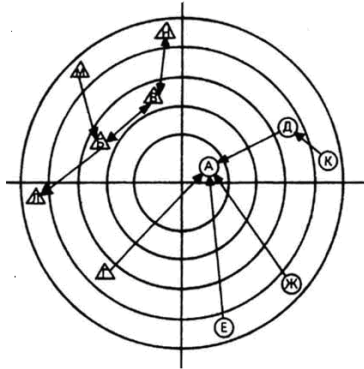
«Знехтувані» – Андреев П., Самойлова Т.

Одним із показників благополуччя створених відносин в колективі є коефіцієнт взаємності виборів. Він показує, наскільки взаємні симпатії в дитячому колективі. Коефіцієнт взаємності (КВ) розраховується за формулою:

$$KB = \frac{\text{Кількість взаємних виборів}}{\text{Загальна кількість виборів}}$$

У нашому випадку $KB = (40:60) \times 100\% = 66,7\%$. Даний показник свідчить про досить велику кількість взаємних виборів.

Далі складається соціограма, що дає наочне уявлення про отримані результати: внутрішнє коло – «зона зірок», друге коло – зона бажаних, третє коло – зона прийнятих, четверте коло – зона неприйнятих, п'яте коло – зона знехтуваних.

Щоб грамотно розібратися в популярності одних і непопулярності інших учнів, соціометрію необхідно проводити кілька разів на рік, що дозволить визначити ефективність проведеної психологом і класним керівником роботи і відкоригувати її надалі.

Індивідуальна картка результатів проведення соціометрії

У групі _____
 Прізвище, ім'я учня _____
 Вік _____
 Дата проведення _____

1. Учень симпатизує таким дітям:
 а) _____
 б) _____
 в) _____

2. Учні симпатизують:
 а) _____
 б) _____
 в) _____

Висновок:

1. Кількість балів, отриманих учнем:
 2. Статус учня в групі:
 3. Рефератна група:
 а) _____
 б) _____
 в) _____

Пропозиції:

Методика діагностики міжособистісних відносин Т.Лірі

Методика створена Т. Лірі, Р. Лефоржем, Р. Сазеком в 1954 р., і призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе та ідеальне «я», а також для вивчення взаємин в малих групах. За допомогою цієї методики виявляється переважаючий тип ставлень до людей в самооцінці і взаємооцінці.

При дослідженні міжособистісних взаємин найчастіше виділяються два фактори: домінування-підкорення та дружелюбність-агресивність. Саме ці фактори визначають загальне враження про людину в процесах міжособистісного сприйняття. Для виявлення основних соціальних орієнтацій Т.Лірі розробив умовну схему у вигляді кола, розділеного на сектори. В цьому колі по горизонтальній і вертикальній осях позначено чотири орієнтації: домінування-підкорення, дружелюбність-ворожість. Ці сектори розділені на вісім. Для ще більш докладного опису коло поділяють на 16 секторів, але частіше використовуються октанти, певний чином орієнтовані щодо двох головних осей.

Схема Т.Лірі заснована на припущенні, що чим ближче результати досліджуваного до центру кола, тим сильніше взаємозв'язок цих двох змінних. Сума балів кожної орієнтації переводиться в індекс, де домінують вертикальна (домінування-підкорення) і горизонтальна (дружелюбність-ворожість) осі. Відстань отриманих показників від центру кола указує на адаптивність або екстремальність інтерперсональної поведінки.

Т.Лірі пропонував використовувати методику для оцінки спостережуваної поведінки людей, для самооцінки, оцінки близьких людей, для опису ідеального «я». Відповідно до цих рівнів діагностики змінюється інструкція для відповіді.

Опитувальник містить 128 тверджень, з яких у кожному з 8 типів взаємин утворюються 16 пунктів, що впорядковані по висхідній інтенсивності. Максимальна оцінка рівня – 16 балів, але вона розділена на чотири ступені вираженості ставлення:

0-4 бали – низький 5-8 балів – помірний	адаптивна поведінка
9-12 балів – високий 13-16 балів – екстремальний	екстремальна поведінка до патології

Різні напрями діагностики дозволяють визначити тип особистості, а також зіставляти дані за окремими аспектами, наприклад, соціальне «я», реальне «я», «мої партнери» тощо.

Методика може бути подана респонденту або списком (за абеткою або у випадковому порядку), або на окремих картках. Йому пропонується зазначити ті твердження, які відповідають його уявленню про себе, належать іншій людині або його ідеалу.

Далі підраховують бали по кожній октанті за допомогою спеціального ключа до опитувальника. Отримані бали переносяться на дискограму, де відстань від центра кола відповідає числу балів за цією октантою (від 0 до 16). Кінці векторів з'єднуються і утворюють особистісний профіль.

За спеціальними формулами визначаються показники двох основних факторів: домінування і дружелюбності.

$$\text{Домінування} = (I-V) + 0,7 \times (VIII + II - VI).$$

$$\text{Дружелюбність} = (VII - III) + 0,7 \times (VIII - II - IV + VI).$$

Якісний аналіз отриманих даних проводиться шляхом порівняння дискограм, що демонструють відмінність між уявленнями різних людей. Методичний прийом дозволяє вивчати проблему психологічної сумісності і часто використовується в практиці сімейної консультації, групової психотерапії і соціально-психологічного тренінгу.

Типи відношення до людей

I. Авторитарний:

13-16 – диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної людини, яка лідирує в усіх видах групової діяльності. Всіх наставляє, повчає, в усьому прагне покладатися на свою думку, не вміє приймати поради інших. Люди бачать цю владність, визнають її.

9-12 – домінуючий, енергійний, компетентний, авторитетний лідер успішний в справах, любить давати поради, вимагає до себе поваги.

0-8 – упевнена в собі людина, але не обов'язково лідер, наполеглива і настирна.

II. Егоїстичний:

13-16 – прагне бути кращим за всіх, але одночасно в стороні від людей; самозакоханий, розсудливий, незалежний. Труднощі перекладає на людей, хвалькуватий, самовдоволенний, зарозумілий.

0-12 – егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

III. Агресивний:

13-16 – жорсткий і ворожий до людей, агресивність може доходити до асоціальної поведінки.

9-12 – вимогливий, прямолінійний, відвертий, строгий в оцінці інших людей, непримиренний, схильний у всьому звинувачувати людей, іронічний, дратівливий.

0-8 – упертий, наполегливий, настирний та енергійний.

IV. Підозрілий:

13-16 – відчужений, світ сприймає як ворожий і зловбий, підозрілий, образливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно скаржиться на всіх (шизоїдний тип характеру).

9-12 – критичний, зазнає труднощі в інтерперсональних контактах через підозрілість і страх поганого ставлення до себе, замкнутий, скептичний, розчарований у людях, закритий, свій негативізм виявляє у вербальній агресії.

0-8 – критичний до всіх соціальних явищ і людей.

V. Підпорядкований:

13-16 – покірний, схильний до самоприниження, схильний поступатися всім людям і в усьому, завжди засуджує себе, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в більш сильній людині.

9-12 – соромливий, покірливий, легко збентежується, схильний підкорятися більш сильній людині без урахування ситуації.

0-8 – скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підкорятися, не має власної думки, слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

VI. Залежний:

13-16 – невпевнений у собі, має нав'язливі страхи, побоювання, турбується з будь-якого приводу, тому залежить від інших людей, від чужої думки.

9-12 – слухняний, боязливий, безпорадний, не уміє протистояти іншим людям, вважає, що інші завжди мають рацію.

0-8 – конформний, м'який, чекає допомоги і порад, довірливий, схильний до захоплення іншими людьми, ввічливий.

VII. Доброзичливий:

9-12 – доброзичливий і люб’язний із усіма, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, прагне задовольнити вимогу «бути добрим» для всіх без урахування ситуації, має розвинуті механізми витіснення і подавлення, емоційно лабільний (істероїдний тип характеру).

0-8 – схильний до співпраці, кооперації, гнучкий і компромісний при вирішенні проблем і в конфліктних ситуаціях, прагне погоджуватися з думкою інших людей, свідомо конформний, дотримується правил і принципів «хорошого тону» у відносинах з людьми, ініціативний ентузіаст у досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товариський.

VIII. Альтруїстський:

9-16 – гіпервідповідальний, завжди приносить в жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав’язливо і активно допомагає людям, неадекватно приймає на себе відповідальність за інших (може бути тільки зовнішня «маска», що приховує особистість протилежного типу).

0-8 – відповідальний, делікатний, м’який, добрий; співчуває, симпатизує, турбується про людей, уміє підбадьорити і заспокоїти інших, безкорисливий і чуйний.

Реєстраційний бланк

Прізвище, ім’я, по батькові _____ Дата _____

I	1	33	65	97
	2	34	66	98
	3	35	67	99
	4	36	68	100
II	5	37	69	101
	6	38	70	102
	7	39	71	103
	8	40	72	104
III	9	41	73	105
	10	42	74	106
	11	43	75	107
	12	44	76	108
IV	13	45	77	109
	14	46	78	110
	15	47	79	111
	16	48	80	112
V	17	49	81	113
	18	50	82	114
	19	51	83	115
	20	52	84	116
VI	21	53	85	117
	22	54	86	118
	23	55	87	119
	24	56	88	120
VII	25	57	89	121
	26	58	90	122
	27	59	91	123
	28	60	92	124
VIII	29	61	93	125
	30	62	94	126
	31	63	95	127

Опитувальник

Поставте знак «+» проти тих визначень, що відповідають вашому уявленню про себе.

1. Люди думають про нього добре.
2. Справляє враження на оточуючих.
3. Вміє розпоряджатися, наказувати.
4. Вміє настояти на своєму.
5. Має почуття власної гідності.
6. Незалежний.
7. Здатний сам подбати про себе.
8. Може проявити байдужість.
9. Здатний бути суворим.
10. Строгий, але справедливий.
11. Може бути щирим.
12. Критичний до інших.
13. Любить поплакатися.
14. Часто сумний.
15. Здатний проявити недовіру.
16. Часто розчаровується.
17. Здатний бути критичним до себе.
18. Здатний визнати свою неправоту.
19. Охоче підкоряється.
20. Поступливий.
21. Благородний.
22. Захоплюється і схильний до наслідування.
23. Шанобливий.
24. Шукає схвалення.
25. Здатний до співпраці.
26. Прагне ужитися з іншими.
27. Доброзичливий.
28. Уважний і ласкавий.
29. Делікатний.
30. Той, що схвалює.
31. Чуйний до закликів про допомогу.
32. Безкорисливий.
33. Здатний викликати захоплення.
34. Користується повагою в інших людей.
35. Має талант керівника.
36. Любить відповідальність.
37. Впевнений у собі.
38. Самовпевнений і наполегливий.
39. Діловий і практичний.
40. Любить змагатися.
41. Строгий, де треба.
42. Невблаганний, але неупереджений.
43. Дратівливий.
44. Відкритий і прямолінійний.
45. Не любить, щоб їм командували.
46. Скептичний.
47. На нього важко справити враження.

48. Образливий, делікатний.
49. Легко соромиться.
50. Невпевнений у собі.
51. Поступливий.
52. Скромний.
53. Часто потребує допомоги інших людей.
54. Дуже шанує авторитети.
55. Охоче приймає поради.
56. Довірливий і прагне радувати інших людей.
57. Завжди люб'язний.
58. Дорожить думкою оточуючих.
59. Товариський.
60. Добросердий.
61. Добрий, вселяє впевненість.
62. Ніжний і м'якосердий.
63. Любить піклуватися про інших людей.
64. Безкорисливий, щедрий.
65. Любить давати поради.
66. Справляє враження значущості.
67. Начальницький, наказовий.
68. Владний.
69. Хвалькуватий.
70. Гордовитий і самовдоволений.
71. Думає тільки про себе.
72. Хитрий і розсудливий.
73. Нетерпимий до помилок інших.
74. Самокорисливий.
75. Відвертий.
76. Часто недружелюбний.
77. Озлоблений.
78. Скаржник.
79. Ревнивий.
80. Довго пам'ятає образи.
81. Схильний до самобичуванню.
82. Сором'язливий.
83. Безініціативний.
84. Лагідний.
85. Залежний, несамотійний.
86. Любить підкорятися.
87. Надає можливість іншим людям приймати рішення.
88. Легко потрапляє в халепу.
89. Легко потрапляє під вплив друзів.
90. Готовий довіритися кожному.
91. Прихильний до всіх без розбору.
92. Всім симпатизує.
93. Пробачає все.
94. Переповнений надмірним співчуттям.
95. Великодушний, терпимий до недоліків.
96. Прагне захищати.
97. Прагне до успіху.
98. Чекає захоплення від кожної людини.
99. Розпоряджається іншими людьми.

100. Деспотичний.
101. Сноб (судить про людей за рангом і особистими якостями).
102. Марнославний.
103. Егоїстичний.
104. Холодний, черствий.
105. Саркастичний, глузливий.
106. Злобний, жорстокий.
107. Часто гнівливий.
108. Бездушний, байдужий.
109. Злопам'ятний.
110. Проникнутий духом протиріччя.
111. Упертий.
112. Недовірливий і підозрілий.
113. Боязкий.
114. Сором'язливий.
115. Відрізняється надмірною готовністю.
116. М'якотілий.
117. Майже ніколи і нікому не заперечує.
118. Ненав'язливий.
119. Любить, щоб його опікали.
120. Надмірно довірливий.
121. Прагне здобути прихильність кожного.
122. З усіма погоджується.
123. Завжди доброзичливий.
124. Всіх любить.
125. Дуже поблажливий до оточуючих.
126. Намагається втішити кожного.
127. Піклується про інших людей на шкоду собі.
128. Пеє людей надмірною добротою.